

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών,

Φιλοσοφική Σχολή,

Φιλοσοφίας - Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία

Ιωάννα-Παναγιώτα Περδικάρη

«Η εικόνα του ζώου στα λαϊκά παραμύθια:

Η επιρροή τους και οι δυνατότητες αξιοποίησής τους στην εκπαίδευση»

Διπλωματική Εργασία για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών

Μέλη Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

Επιβλέπων καθηγητής: Βασίλειος Ε. Πανταζής, Μέλος Ε.Δι.Π., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Τμήμα Βιοχημείας και Βιοτεχνολογίας), Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

Γεώργιος Ηλιόπουλος, Μέλος Ε.Δι.Π., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

Σταύρος Καραγεωργάκης, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία» Τμήματος Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ-Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ

23/2/23

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας,
Ιωάννα- Παναγιώτα Περδικάρη, © [2023] - Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ανέκαθεν αγαπούσα τα ζώα και οτιδήποτε ήταν σχετικό με αυτά. Έτσι αναπτύχθηκε μια ιδιαίτερη αγάπη για τα παραμύθια στα οποία πρωταγωνιστούσαν ζώα και στη συνέχεια για όλα τα παραμύθια. Στην πορεία της ζωής μου και της εμπειρίας μου ως νηπιαγωγός αντιλήφθηκα ότι τα παραμύθια εκτός από μέσο ψυχαγωγίας, είναι και ένας βασικός τρόπος διαπαιδαγώγησης. Το παραμύθι όντας αγωγός πολιτισμού αλλά και προσωπικών πεποιθήσεων συμβάλει στο μέγιστο ώστε να διατηρηθούν ιδέες και αντιλήψεις του παρελθόντος. Έτσι και στα παραμύθια που συμμετέχουν ζώα διαπίστωσα ότι υπάρχουν αρκετά στερεότυπα ως προς τη θέση τους στη ζωή μας αλλά και τη συμπεριφορά μας προς αυτά, αυτό ήταν και το έναυσμα για τη συγγραφή της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω το Εθνικό Καποδιστριακό Ίδρυμα που σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Παστέρ, μου έδωσαν την ευκαιρία να μελετήσω και να αποκτήσω τις γνώσεις που έχω σήμερα. Ευχαριστώ τους καθηγητές και τις καθηγήτριες που συνέβαλαν ώστε να κάνω πραγματικότητα αυτό το όνειρο. Το μεγαλύτερο και θερμότερο ευχαριστώ το οφείλω στον καθηγητή μου Βασίλειο Πανταζή για όλη την υπομονή, την υποστήριξη και το κουράγιο που μου έδωσε καθόλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους δικούς μου ανθρώπους για την στήριξη και την κατανόηση που έδειξαν όλο αυτό τον καιρό.

Στα ζώα που καθημερινά μας διδάσκουν ανθρωπιά

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	7
Abstract.....	8
Εισαγωγή.....	9
Θεωρητικό μέρος.....	11
1. Πολιτισμός και παραμύθια.....	12
1.1. Η έννοια του πολιτισμού.....	12
1.2. Λαϊκή παράδοση και εκπαίδευση.....	14
1.3. Λαϊκά παραμύθια και ζώα.....	16
2. Τα παραμύθια, η εκπαίδευση και η κοινωνία.....	19
2.1 Η αξία του παραμυθιού στην εκπαίδευση.....	19
2.2 Η επιρροή των παραμυθιών στην κοινωνία.....	21
3. Κοινωνικοηθικά πεδία που μπορεί να επηρεαστούν από τα παραμύθια.....	24
3.1. Η σχέση του ανθρώπου με τα ζώα.....	25
3.2. Προσανατολισμός στις αξίες και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	27
Ερευνητικό μέρος.....	30
1. Σκοπός της έρευνας.....	31
2. Μεθοδολογία έρευνας.....	31
3. Ανάλυση παραμυθιών.....	33
3.1. Το βιβλίο της ζούγκλας.....	33
3.2. Η Χρυσομαλλούσα.....	35
3.3. Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια.....	37
3.4. Η Κοκκινোসκουφίτσα.....	39
3.5. Τα τρία γουρουνάκια.....	41
3.6. Οι μουσικοί της Βρέμης.....	43
3.7. Ο παπουτσωμένος γάτος.....	45
3.8. Η κότα με τα χρυσά αυγά.....	46
3.9. Ρόλος των συγκεκριμένων παραμυθιών.....	48
3.9.1. Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι.....	48

3.9.2.	Το ζώο που παρουσιάζεται ως κακό.....	49
3.9.3.	Το ζώο που παρουσιάζεται ως καλό.....	49
3.9.4.	Σχέσεις ζώου με ανθρώπους ή άλλα ζώα.....	50
3.9.5.	Κατάληξη ζώου στο παραμύθι.....	51
3.9.6.	Εικονογράφηση.....	52
4.	Συμπεράσματα.....	53
5.	Προτάσεις.....	54
	Παράρτημα.....	55
	Βιβλιογραφία.....	72

Περίληψη

Στις περισσότερες λαϊκές ιστορίες και παραμύθια πρωταγωνιστούν ζώα ενώ σε όλες τις μορφές της η λαϊκή παράδοση αντικατοπτρίζει τις απόψεις της κοινωνίας. Η εκπαίδευση είναι ο βασικότερος αγωγός της παράδοσης και τα παραμύθια αποτελούν κύριο εκπαιδευτικό εργαλείο ειδικά στις μικρότερες βαθμίδες, έτσι μέσω των παραμυθιών γίνεται ευκολότερη η αναπαραγωγή και η διαίωσιση στερεοτύπων και συγκεκριμένων ηθικών κανόνων και συμπεριφορών απέναντι στα ζώα. Στο ερευνητικό μέρος μελετώνται οκτώ παραμύθια της συλλογής «Παραμυθάκια κλασικά» στα οποία ενυπάρχουν διάφορα στερεότυπα για τα ζώα και μας δίνουν στοιχεία για το κοινωνικό υπόβαθρο της εποχής στην οποία δημιουργήθηκαν αυτές οι ιστορίες, παράλληλα όμως μπορεί να διακρίνει κανείς χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας σχετικά με τη συμπεριφορά μας προς αυτά.

Λέξεις κλειδιά

Εκπαίδευση, λαϊκή παράδοση, παραμύθια, ζώα, ηθική

Abstract

In most folk tales and fairy tales animals are the protagonists while in all its forms the folk tradition reflects the views of the society. Education is the main conduit of tradition and fairy tales are the main educational tool especially in the lower levels, so through fairy tales it becomes easier to reproduce and perpetuate stereotypes and specific moral rules and attitudes towards animals. The research part studies eight fairy tales from the collection "Classic Fairy Tales" in which there are various stereotypes about animals and give us information about the social background of the time in which these stories were created, but at the same time one can distinguish features of modern society our attitude towards them.

Key words

Education, folk tradition, fairy tales, animals, ethics

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθεί η σημασία των παραμυθιών, ιδιαίτερα των παραμυθιών με ζώα, για τα παιδιά αλλά και η επιρροή που μπορούν να ασκήσουν στο άτομο και κατ' επέκταση σε μια ολόκληρη κοινωνία.

Στόχος της έρευνας είναι να μελετηθεί ο ρόλος των ζώων σε συγκεκριμένα λαϊκά παραμύθια και τα συμπεράσματα που βγαίνουν μέσα από αυτά.

Τα πρώτα τρία κεφάλαια καλύπτουν το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκε η εργασία. Στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρω αρχικά την έννοια του πολιτισμού όπως δόθηκε από αρκετούς ερευνητές και τον πολιτιστικό ρόλο των παραμυθιών. Επίσης παρουσιάζεται η σχέση μεταξύ της λαϊκής παράδοσης και της εκπαίδευσης ενώ αναφέρονται και τα λαϊκά παραμύθια με ζώα. Στο δεύτερο κεφάλαιο συνεχίζεται το θεωρητικό μέρος και γίνεται μια προσπάθεια σύνδεσης της εκπαίδευσης και του λαϊκού παραμυθιού με την κοινωνία. Τα λαϊκά παραμύθια περιέχουν ιδέες και νοήματα που υπήρχαν από τη δημιουργία του ανθρώπινου πολιτισμού. Οι ενήλικοι χρησιμοποιούμε τα παραμύθια για να μεταδώσουμε γνώσεις και πρότυπα ηθικής συμπεριφοράς, εκτός όμως από τα προφανή, υπάρχουν κάποια κρυφά μηνύματα που μεταδίδουμε στα παιδιά μέσω αυτών των λαϊκών παραμυθιών. Ηθελμένα ή όχι, δημιουργείται η εντύπωση στον δέκτη ότι ο πομπός ενστερνίζεται τις απόψεις που του παρουσιάζει και καθώς ο δέκτης βρίσκεται στο στάδιο μίμησης, ξεκινάει να διαμορφώνει κάποιες ιδέες βασισμένες σε αυτές που του μεταδόθηκαν. Το τρίτο κεφάλαιο αφορά τη γενικότερη επιρροή των παραμυθιών στην κοινωνία με έμφαση να δίνεται στη δημιουργία ιδανικών, στη μετάδοση της ιστορίας και του πολιτισμού ενώ παρουσιάζεται και η πολιτιστική εξέλιξη των παραμυθιών. Στο τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους αναφέρω τα πεδία που μπορούν να δεχτούν τις επιρροές των παραμυθιών με έμφαση στις σχέσεις των ανθρώπων με τα ζώα και το περιβάλλον γενικότερα.

Το ερευνητικό μέρος ξεκινάει με μια αναφορά στην ερμηνευτική μεθοδολογία, η οποία είναι η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας, μιας και εξυπηρετεί καλύτερα στις περιπτώσεις λογοτεχνικών κειμένων. Σε κάποια σημεία που κρίθηκε ότι χρειάζεται χρησιμοποιήθηκαν πρακτικές και τεχνικές της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου. Η μελέτη στηρίχθηκε στον γραπτό λόγο και ειδικότερα στη συλλογή λαϊκών παραμυθιών «Παραμυθάκια κλασικά», την οποία επιμελήθηκε η Μαρία Μανιέρου. Η συγκεκριμένη συλλογή επιλέχθηκε καθώς περιέχει μερικά από τα γνωστότερα λαϊκά παραμύθια με ζώα και παρά τη σύντομη αφήγηση των ιστοριών και την περιορισμένη εικονογράφηση που τα συνοδεύει διακρίνονται ορισμένα στερεότυπα σχετικά με τα ζώα όπως ακριβώς και στις παλαιότερες αφηγήσεις. Ενδιαφέρον προκαλεί επίσης το γεγονός ότι στο τέλος κάθε ιστορίας υπάρχει μια διδαχή, το μήνυμα δηλαδή που θέλει ουσιαστικά να δώσει το κάθε παραμύθι στον αναγνώστη και στον ακροατή. Η συλλογή αποτελείται από τριάντα μικρά λαϊκά παραμύθια, αλλά για τη μελέτη κρίθηκε σκόπιμο να επιλεγθούν ορισμένα από αυτά. Οι λόγοι που με οδήγησαν στην επιλογή αυτών των παραμυθιών είναι αρχικά η ξεκάθαρη ύπαρξη στερεοτύπων σχετικά με τα ζώα αλλά και η συχνή εμφάνιση αυτών των ιστοριών στις σύγχρονες σχολικές βιβλιοθήκες. Πιο συγκεκριμένα το σώμα υπό διερεύνηση αποτελείται από οκτώ παραμύθια της συλλογής: «Το βιβλίο της ζούγκλας», «Η Χρυσομαλλούσα», «Η Κοκκινσκορφίτσα», «Τα τρία γουρουνάκια», «Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια», «Οι μουσική της Βρέμης», «Ο Παπουτσωμένος γάτος» και «Η κότα με τα χρυσά αυγά».

Όσον αφορά τα αποτελέσματα της έρευνας φαίνεται να συνάδουν με το θεωρητικό πλαίσιο αφού παρατηρήθηκε η ύπαρξη αρκετών κρυμμένων μηνυμάτων και καθιερωμένων συμπεριφορών που αφορούν την αντιμετώπιση και τη μεταχείριση των ζώων. Αν κρίνουμε από τη σύγχρονη πραγματικότητα σχετικά με τη συμπεριφορά μας προς άλλα έμβια όντα και προς τη φύση γενικότερα, συμπεραίνουμε ότι αυτά τα στερεότυπα έχουν ριζώσει καλά στον χρόνο και τις κοινωνίες, επομένως η ανάγκη για περιβαλλοντική εκπαίδευση κρίνεται πιο απαραίτητη από ποτέ.

Θεωρητικό μέρος

1. Πολιτισμός και παραμύθια

1.1. Η έννοια του πολιτισμού

Ο πολιτισμός είναι μια έννοια ρευστή και διάχυτη. Στο τέλος της δεκαετίας του 1930, η Margaret Mead αναφέρει ότι: «Ο πολιτισμός αναφέρεται σε ολόκληρο το σύμπλεγμα συμβατικής συμπεριφοράς που έχει διαμορφωθεί από το ανθρώπινο είδος και μεταβιβάζεται από τη μια γενιά στην άλλη»^{1 2}. Για να μελετηθούν διαφορετικές κοινωνίες, απαιτούνται διευκρινήσεις για την ιδιαιτερότητα της έννοιας του πολιτισμού σε σχέση με τις συγκεκριμένες κοινωνίες. Κατά συνέπεια, στην ίδια αναφορά συνεχίζει: «Ο πολιτισμός δεν είναι ιδιαίτερα ακριβής ως έννοια. Μπορεί να αναφέρεται στα είδη παραδοσιακής συμπεριφοράς που είναι τυπικά για έναν συγκεκριμένο πολιτισμό, μια συλλογή κοινωνιών, μια συγκεκριμένη φυλή, μια συγκεκριμένη περιοχή ή μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο».

Παλαιότεροι συγγραφείς έχουν ορίσει τον πολιτισμό ως εξής:

- Ο πολιτισμός αναφέρεται στην αποκτηθείσα γνώση και πρακτική. Μια κουλτούρα είναι τα κοινωνικά μεταδιδόμενα πρότυπα συμπεριφοράς που είναι χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας³.
- Πολιτισμός, ή κουλτούρα είναι αυτό το πολύπλοκο σύνολο που περιλαμβάνει γνώση, πεποιθήσεις, τέχνη, νόμο, ήθος, έθιμα και οποιεσδήποτε άλλες δεξιότητες και πρακτικές που αποκτά ένα άτομο ως μέλος της κοινωνίας⁴.
- Η κουλτούρα οποιασδήποτε κοινωνίας αποτελείται από το άθροισμα των ιδεών, των εξαρτημένων συναισθηματικών αντιδράσεων και των προτύπων συνήθους συμπεριφοράς που έχουν αποκτήσει τα μέλη της μέσω διδασκαλίας ή μίμησης και μοιράζονται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό⁵.
- Ένας πολιτισμός είναι το σύνολο του κοινωνικά μαθημένου τρόπου ζωής ή του τρόπου ζωής μιας ομάδας. Αποτελείται από τα συστηματικά, επαναλαμβανόμενα μοτίβα σκέψης,

---

¹ Mead: Cooperation and Competition Among Primitive Peoples. Transaction Publishers (2002)

² Brumann, C.: Writing for culture: Why a successful concept should not be discarded [and comments and reply]. Current Anthropology 40 (1999)

³ Keesing, R.M.: Cultural anthropology: A contemporary perspective. Holt, Rinehart and Winston (1981) σ. 68

⁴ Tylor, E.B.: Primitive culture. London: J. Murray (1871) σ. 1

⁵ Linton, R.: The study of man: An introduction. New York: D. Appleton-Century (1936)

συναισθήματος και πράξης που είναι τυπικά ενός συγκεκριμένου πολιτισμού ή τμήματος μιας κοινωνίας⁶.

Η Νόβα-Καλτσούνη⁷ υποστηρίζει ότι με τον όρο «πολιτισμός» νοείται η κοινή κληρονομιά που ενυπάρχει σε κοινές παραδόσεις, αντιλήψεις, ιδεολογίες, αλλά και στις γνώσεις μιας ολόκληρης κοινωνίας ή μιας μικρότερης κοινωνικής ομάδας. Αναφέρει ότι είναι στοιχεία που φανερώνουν τον τρόπο ζωής ενός λαού ο οποίος διαμορφώνεται ανάλογα το κοινωνικό περιβάλλον και τη σχέση του με το φυσικό και υλικό περιβάλλον. Η Νόβα-Καλτσούνη διατυπώνει επίσης την άποψή της για τη μάθηση και την αφομοίωση των πολιτισμικών στοιχείων, σύμφωνα με την οποία αυτές επιτυγχάνονται μέσω της συμμετοχής των μελών σε πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους ομάδες. Ως τέτοιες κοινωνικές ομάδες αναφέρει την οικογένεια, το σχολείο, τις ομάδες ομηλικών και αργότερα τον χώρο εργασίας. Ωστόσο είναι κατανοητό ότι όσο πιο σύνθετες είναι οι κοινωνίες, τόσο δυσκολότερο είναι για το άτομο να έλθει σε επαφή με ολόκληρο το πολιτισμικό σύστημα και να αφομοιώσει όλα τα στοιχεία του. Σύμφωνα με τον Σταμάτη⁸, για την διασφάλιση της ανθρώπινης ύπαρξης, την ανάπτυξη και διατήρηση του είδους και των πολιτισμών αλλά και για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου σημαντικό ρόλο κατέχει η διαδικασία της επικοινωνίας. Κύριος στόχος της είναι η συνεννόηση των κοινωνικά συμβιούντων ατόμων για τη διασφάλιση της συνύπαρξης και της φυσικής επιβίωσης. Έτσι, η επικοινωνία φαίνεται να είναι μια διαδικασία διατήρησης και μετάδοσης γνώσεων, δεξιοτήτων καθώς και πολιτισμικών και πνευματικών αξιών. Τελικός στόχος της επικοινωνιακής διαδικασίας είναι η διατήρηση και η εξέλιξη των πολιτισμικών και κοινωνικών συστημάτων.

Όπως φαίνεται, όλοι οι ορισμοί συμφωνούν ότι ο πολιτισμός αποτελείται από οτιδήποτε μοιράζεται και/ή μαθαίνεται από μια ομάδα ανθρώπων, ωστόσο οι ορισμοί διαφέρουν σχετικά με τη φύση του πολιτισμού.

1.2. Λαϊκή παράδοση και εκπαίδευση

Σύμφωνα με τη Θεοδωροπούλου⁹, στην πλειοψηφία τους οι άνθρωποι έχουν την τάση να

---

⁶ Harris, M.: Culture, people, nature: An introduction to general anthropology. New York: Thomas Y. Crowell (1975)

⁷ Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, Κοινωνικοποίηση: Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου, (Αθήνα: Gutenberg, 1994), σ. 24-25

⁸ Παναγιώτης Ι. Σταμάτης, Παιδαγωγική Επικοινωνία στην Προσχολική και Πρωτοσχολική Εκπαίδευση (Αθήνα, διάδραση, 2011) σ. 49

⁹ Έλενα Θεοδωροπούλου, Φιλοσοφία της Παιδείας: λόγοι, όψεις, διαδρομές (Αθήνα: Πεδίο, 2010), σ. 11-12

θέλουν να προστατεύσουν και να καθοδηγήσουν τα παιδιά, ενώ κάτι κοινό με αρκετά άλλα έμβια όντα είναι η προσφορά βοήθειας ώστε τα ανήλικα μέλη μιας κοινωνίας να έχουν ένα ομαλό πέρασμα στην ενήλικη ζωή. Η αυθόρμητη εκπαίδευση λοιπόν υπάρχει σε όλες τις εποχές και σε όλους τους τόπους, καθώς θεωρείται απαραίτητη συνθήκη για τη συνέχιση του είδους. Ωστόσο, η παιδεία μπορεί να χαρακτηριστεί και ως αγωγός πολιτισμικών παραδόσεων που μεταφέρονται από γενιά σε γενιά, επειδή όμως οι παραδόσεις αυτές μπορεί να μην γίνονται πάντα αποδεκτές, διατυπώνονται αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με τα μέσα και τους στόχους της εκπαίδευσης. Η παρέμβαση αυτή της ενήλικης ηλικίας στην παιδική δημιουργεί το ερώτημα αν μπορούμε να ονομάσουμε «εκπαίδευση» την αυθόρμητη συμπεριφορά που σχετίζεται με την ανατροφή και αν ισχύσει κάτι τέτοιο, τότε η εκπαίδευση είναι αδιαχώριστη από συγκεκριμένες αντιλήψεις για το ανθρώπινο όν που αφορούν κυρίως ηθικές πεποιθήσεις αλλά και πολιτικές και αισθητικές προτιμήσεις. Στη σημερινή εποχή το βασικό ρόλο στην εκπαίδευση τον κατέχει το σχολείο, το οποίο μάλιστα έχει χαρακτηριστεί και ως «το κύριο σημείο εφαρμογής των ενήλικων συνηθειών στην παιδική παρόρμηση». Το σχολείο δηλαδή, σύμφωνα με την άποψη του Dewey¹⁰, όπως αποτυπώνεται από τη Θεοδωροπούλου, είναι ο τόπος όπου η σχέση μεταξύ λογικής και επιθυμίας προσδιορίζεται μέσα από την τυποποίηση της σχέσης του ενήλικου με το παιδί και της λειτουργικοποίησής της μέχρι τη στιγμή της ενηλικίωσης του τελευταίου. Σύμφωνα με τον Κόνσολα, όπως αναφέρει η Γάκη¹¹, ένας από τους σκοπούς του κάθε εκπαιδευτικού συστήματος είναι να προσφέρει στον μαθητή γνώσεις από το πολυπολιτισμικό περιβάλλον του και να τον οδηγήσει στη διαμόρφωση στάσεων και αξιών της κοινωνίας, από την οποία προέρχεται και στην οποία λειτουργεί το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα. Μέσα στη σχολική τάξη διδάσκεται η γλώσσα και μέσω αυτής, οι παραδόσεις και αξίες που οδηγούν στην αποδοχή των κοινωνικών απόψεων, στάσεων και ιδεών που διέπουν την κοινωνία στην οποία μεγαλώνει το παιδί, γεγονός που αποδεικνύει πως ο πολιτισμός και η εκπαίδευση έχουν στενή σχέση μεταξύ τους.

Ο Χατζηγεωργίου¹² υποστηρίζει ότι οι διαφορετικές αντιλήψεις που υπάρχουν σχετικά με τον κόσμο σημαίνουν και διαφορετικές αντιλήψεις αναφορικά με την παιδεία και την εκπαίδευση. Το

---

¹⁰ Έλενα Θεοδωροπούλου, Φιλοσοφία της Παιδείας: λόγοι, όψεις, διαδρομές (Αθήνα: Πεδίο, 2010), σ. 83-84

¹¹ Παναγιώτα Γάκη, Μύθοι και Παραδόσεις στην Προσχολική εκπαίδευση-Παραγωγή διδακτικού υλικού σχετικά με το Περιβάλλον, Διπλωματική εργασία, σ. 33

<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/50664/19521.pdf?sequence=1>

¹² Γιάννης Χατζηγεωργίου, Πρόταση για ένα Σύγχρονο Αναλυτικό Πρόγραμμα: Μια ολιστική-οικολογική προοπτική (Αθήνα: Ατραπός, 2003) σ. 39-40

παραδοσιακό μοντέλο της εκπαίδευσης που περιλαμβάνει τάξεις, μαθητές, διδακτέα ύλη και μαθήματα, είναι μια καλή εφαρμογή των εννοιών της μηχανιστικής κοσμοθεωρίας η οποία περιλαμβάνει τον ντετερμινισμό, τη πρόβλεψη, τη μέτρηση, τη μετάδοση, τον αναγωγισμό και τη γραμμικότητα. Αν και γνωρίζουμε ότι η διδασκαλία οδηγεί στη μάθηση, η διδακτέα ύλη χωρίζεται σε όλο και μικρότερα κομμάτια για να μαθευτεί καλύτερα το περιεχόμενο και τα μαθήματα γίνονται μέσα σε συγκεκριμένο χώρο, δηλαδή τις σχολικές τάξεις. Ενώ ο Κόνσολας¹³ καταλήγει στο ότι με βάση τη δομή και λειτουργία του σημερινού εκπαιδευτικού συστήματος, στα πλαίσια ενός εκπαιδευτικού προγράμματος και με τις αναφορές σε όλα τα στοιχεία της λαϊκής παράδοσης όπως οι θρύλοι, τα παραμύθια και τα τραγούδια, μπορεί να εκπληρωθούν όλοι οι παιδαγωγικοί, αισθητικοί και ψυχολογικοί στόχοι του προγράμματος. Ο μαθητικός κόσμος μπορεί εύκολα να οδηγηθεί στην κάθετη και οριζόντια ανάπτυξη του και να εκπληρώσει τις διδακτικές, λογοτεχνικές, ψυχολογικές αλλά και αισθητικές του ανάγκες. Στα ελληνικά Αναλυτικά Προγράμματα γίνεται άμεση αναφορά στη διδασκαλία της παράδοσης. Στις σχετικές εγκυκλίους αναφέρεται η σταδιακή εξοικείωση του μαθητή με τις ηθικές αξίες της κοινωνίας μας, με σκοπό να καταφέρει να χρησιμοποιεί τις αξίες αυτές στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον. Ως στόχο έχουν να αντιληφθεί το παιδί τη θέση του ως άτομο, στο πλαίσιο ενός κοινωνικού συνόλου, μα και να σεβαστεί τη θέση των άλλων ατόμων, που μπορεί να προέρχονται από διαφορετικές εθνικές, θρησκευτικές ή πολιτιστικές ομάδες. Παρά το γεγονός ότι τα αναλυτικά προγράμματα προωθούν την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, παρατηρείται το φαινόμενο οι εκπαιδευτικές επιδιώξεις να είναι αρκετά στενές και προκαθορισμένες.

Ενώ σε γενικές γραμμές η ύλη που πρέπει να διδαχτεί και οι στόχοι που πρέπει να επιτευχθούν είναι προκαθορισμένοι από τους σχεδιαστές του αναλυτικού προγράμματος κάθε κράτους, υπάρχουν κάποια εργαλεία που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί ώστε να βοηθήσουν την εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά και τα ίδια τα παιδιά για να κατακτήσουν τον επιθυμητό στόχο. Ένα τέτοιο εργαλείο, που κατέχει ίσως και τον σημαντικότερο ρόλο στην βαθμίδα της προσχολικής εκπαίδευσης, είναι το παραμύθι. Όπως γράφει η Κανατσούλη¹⁴, δεν υπάρχει λαός, εποχή ή πολιτισμός που να μην έχει δημιουργήσει τα δικά του παραμύθια, προφορικά ή γραπτά.

---

¹³ Παναγιώτα Γάκη, Μύθοι και Παραδόσεις στην Προσχολική εκπαίδευση-Παραγωγή διδακτικού υλικού σχετικά με το Περιβάλλον, Διπλωματική εργασία, σ. 34-35

<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/50664/19521.pdf?sequence=1>

¹⁴ Μένη Κανατσούλη, Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας (Θεσσαλονίκη:University studio press,2007) 81-83

Ειδικά το λαϊκό παραμύθι έχει διανύσει πορεία αρκετών χρόνων και θεωρείται ένα πανανθρώπινο λογοτεχνικό είδος και μέσω της ιδιαιτερότητας της γλώσσας που χρησιμοποιεί έχει καταφέρει να ενώσει εντελώς διαφορετικούς λαούς και να τους κάνει να επικοινωνούν. Κάποια από τα χαρακτηριστικά του λαϊκού παραμυθιού είναι ότι ο κόσμος τους είναι τελείως φανταστικός, οι φυσικοί νόμοι δεν ισχύουν και όταν ο άνθρωπος είναι ανίσχυρος γίνεται κάποιο θαύμα, συνήθως με την παρέμβαση ενός υπερφυσικού βοηθού ή με τη χρήση ενός μαγικού μέσου. Τα λαϊκά παραμύθια επίσης δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα ή σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, ενώ οι ήρωες έχουν ονόματα που προέρχονται από κάποιες ιδιότητες ή από καθημερινές συνήθειες (π.χ. η Χιονάτη πήρε το όνομα από το λευκό της πρόσωπο, η Κοκκινοσκουφίτσα απ' τον κόκκινο σκούφο που φορούσε ή η Σταχτοπούτα από την θέση κοντά στο τζάκι που της άρεσε να κάθεται). Ακόμη, το λαϊκό παραμύθι δεν γνωρίζει τη μεσότητα, όλα κυμαίνονται μεταξύ των δυο άκρων, όλα είναι δηλαδή πολύ μεγάλα ή πολύ μικρά, πολύ καλά ή πολύ κακά, πολύ όμορφα ή πολύ άσχημα. Τέλος, ένα χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου είδους παραμυθιού που αξίζει να σημειωθεί, είναι ότι δε σκοπεύει να διδάξει ή να συμβουλέψει για κάτι, είναι όμως ηθικό γιατί πηγάζει από την ηθική συνείδηση του λαού, γι' αυτό και πάντα στο τέλος υπάρχει η αμοιβή του καλού και η τιμωρία του κακού.

1.3. Λαϊκά παραμύθια και ζώα

Η φύση είναι από καιρό πηγή γοητείας και φόβου για τους ανθρώπους. Επειδή προερχόμαστε από έναν κόσμο που κατοικείται από ζώα, ασυνείδητα μας ελκύει αυτός ο κόσμος, λαχταρώντας να ταυτιστούμε με τα όντα που ζουν πέρα από αυτό. Την ίδια στιγμή που η δύναμη και το μυστήριο του μας εμπνέουν δέος, νιώθουμε μακριά του. Στα όνειρα, την ποίηση και τα παραμύθια, τα συναισθήματα της λαχτάρας αλλά και της αποξένωσής μας από τη φύση έχουν εμφανιστεί με πολλές μορφές σε όλη την ιστορία. Αυτά τα συναισθήματα για τη φύση είναι αρχετυπικά, βαθιά ριζωμένα στο ανθρώπινο ασυνείδητο και κοινά σε όλους τους πολιτισμούς και τα έθνη. Πολλά παραμύθια από διάφορους πολιτισμούς μοιράζονται παρόμοια θέματα και ιδέες. Οι σχέσεις με τα ζώα, είτε είναι επίγεια, είτε υδρόβια ή ουράνια, παίζουν σημαντικό ρόλο στη λαογραφία πολλών πολιτισμών.

Η Κανατσούλη¹⁵ κάνει αναφορά στα παραμύθια και ανάμεσα στα άλλα μας ενημερώνει ότι

---

¹⁵ Μένη Κανατσούλη, Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας (Θεσσαλονίκη: University studio press, 2007), σ. 90

υπάρχουν και ονομάζονται έτσι από την εποχή ακόμα που δημιουργήθηκε ο άνθρωπος. Βέβαια με το πέρασμα των αιώνων προστίθενται στις αρχικές διηγήσεις νέα στοιχεία ή κάποια παλιά διαφοροποιούνται και προσαρμόζονται ανάλογα με την εποχή, τις συνήθειες και τα έθιμα των λαών ή των κοινωνικών ομάδων που αφηγούνται ένα παλαιό ή ξένο παραμύθι. Το παραμύθι θεωρούνταν ένα ευκίνητο λογοτεχνικό είδος που με την προφορική επανάληψη μπορούσε να διαδοθεί, να εισχωρήσει και αργότερα να ενσωματωθεί εύκολα στην κουλτούρα κάθε λαού. Σε κάθε ένα παραμύθι ο μελετητής διακρίνει ένα σύνολο στρωμάτων, όπου το ένα περικλείει το άλλο, ενώ άλλες φορές το ένα διατρυπά το άλλο και διεισδύει μέσα του, όπως κάποια νεότερα στοιχεία που φαίνεται να συνυπάρχουν με αρχαίες δοξασίες προερχόμενες απ' τη μυθολογία ή από τις πρώτες θρησκείες. Τον 16ο αιώνα γίνονται οι πρώτες προσπάθειες να καταγραφούν κάποια από τα παραμύθια, τα οποία βέβαια ήταν ήδη γνωστά μέχρι τότε μέσα από τις αφηγήσεις. Οι πρώτες συλλογές γραπτών παραμυθιών είναι των Ιταλών Straparola και Basile, ενώ ο Γάλλος Charles Perrault έγινε διάσημος με το έργο του «Τα παραμύθια της μάνας μου της Χήνας».

Ο Σακελλαρίου¹⁶ επισημαίνει ότι τον δρόμο που έδειξε ο Perrault, ακολούθησαν στη Γερμανία ο Ιωάννης Μουσαίος με τη συλλογή του «Λαϊκά παραμύθια των Γερμανών» και κυρίως τα αδέρφια Grimm, όπου σε συνεργασία οι δυο τους δημοσίευσαν τους «Ηρωικούς μύθους των Γερμανών» και τα «Παιδικά και σπιτικά παραμύθια», πολλά από τα οποία με τις συνεχείς εκδόσεις και μεταφράσεις τους διαδόθηκαν σε όλο τον κόσμο. Οι αδελφοί Grimm, εξέχοντες φιλόλογοι στο πανεπιστήμιο της Γοτίγκης, γύρισαν σε χωριά και πόλεις της Γερμανίας ακούγοντας και καταγράφοντας μύθους, ιστορίες και παραμύθια απ' τους ανθρώπους του λαού, διαβεβαιώνοντάς τους ότι θα φροντίσουν να κρατήσουν στα γραπτά τους όλη την απλοϊκότητα της διήγησής τους. Πολλά είναι τα παραμύθια που μας άφησαν τ' αδέρφια, απ' τα οποία τα περισσότερα περιγράφουν τις καταστάσεις με αρκετή σκληρότητα, ενώ οι ίδιοι υποστήριζαν ότι «Δε θέλουμε να έχουμε την αυταπάτη, ότι, παραλείποντας καθημερινές καταστάσεις και πράγματα, από φόβο μην τρομάξουμε, κάνουμε το βιβλίο μας πιο εντυπωσιακό απ' ότι είναι η ίδια η ζωή. Η αγνότητα βρίσκεται στην αλήθεια της θαρραλέας αφήγησης» Αυτός όμως που βοήθησε περισσότερο στην άνοδο του παραμυθιού ήταν ο Andersen. Μετά την απήχηση που είχε η πρώτη του συλλογή παραμυθιών με τίτλο «Παραμύθια για παιδιά», ο ίδιος συνέχισε να εκδίδει για αρκετά χρόνια

---

¹⁶ Χάρης Σακελλαρίου, Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας ελληνική και παγκόσμια (Αθήνα: Φιλιππότη, 1991), σ. 278-279

σειρές από παραμύθια, κάποια εμπνευσμένα από ήδη υπάρχοντα, άλλα πρωτότυπα αλλά όλα γραμμένα με αρκετή ευαισθησία, λυρισμό και γνώση της παιδικής ψυχολογίας.

Η Δημητριάδου¹⁷ κάνει αναφορά στη θεωρία ότι τα παραμύθια δεν έκαναν την εμφάνισή τους ως ιστορίες αποκλειστικά για παιδιά αλλά δεν άργησαν τα παιδιά όλων των ηλικιών να γίνουν οι βασικοί αποδέκτες τους. Σύμφωνα με τον Αυδίκο, αρκετά σημεία των παραμυθιών είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες και την ικανότητα της παιδικής φαντασίας και αυτό το χαρακτηριστικό είναι που οδήγησε τα παιδιά να γίνουν οι κύριοι αποδέκτες των παραμυθιών και ειδικά των ιστοριών με ζώα. Τα ζώα παρουσιάζονται στα παραμύθια ως πλάσματα που σκέφτονται, μιλούν και συμπεριφέρονται όπως οι άνθρωποι. Απαλλαγμένα από τα ζώωδη τους χαρακτηριστικά, διδάσκουν έμμεσα και συνδέονται με τα παιδιά, καθώς ο ανθρωπομορφισμός τα καθιστά περισσότερο προσιτά για εκείνα. Ο Αναγνωστόπουλος, όπως αναφέρει η Δημητριάδου, υποστηρίζει ότι με βάση αυτή τη λογική τα παραμύθια επιδιώκουν να δράσουν τόσο ψυχαγωγικά, όσο και παιδαγωγικά στα νεαρά άτομα και κυρίως σε αυτά που βρίσκονται στα πρώτα στάδια της ανάπτυξής τους. Όταν οι ήρωες στα παραμύθια είναι ζώα, όντας αγαπημένα πλάσματα των παιδιών, δημιουργείται ασυνείδητα ένας μηχανισμός ταύτισης μαζί τους. Σύμφωνα με τον Feldman¹⁸ ορισμένοι θεωρητικοί στο χώρο της ανάπτυξης υποστηρίζουν ότι η ενσυναίσθηση, η ικανότητα δηλαδή κάποιου να καταλαβαίνει τα συναισθήματα των άλλων, είναι ο πυρήνας κάποιων ηθικών συμπεριφορών. Τα πρώτα δείγματα ενσυναίσθησης κάνουν την εμφάνισή τους νωρίς στη ζωή του παιδιού ενώ κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας η ενσυναίσθηση συνεχίζει να αναπτύσσεται καθώς βελτιώνεται η ικανότητα του παιδιού να παρατηρεί και να ρυθμίζει τις συναισθηματικές και γνωστικές του αντιδράσεις. Σύμφωνα με θεωρητικούς η ενσυναίσθηση και άλλα θετικά συναισθήματα, όπως είναι η συμπόνια και ο θαυμασμός, οδηγεί τα παιδιά να συμπεριφέρονται με ηθικότερο τρόπο. Ωστόσο πιστεύεται ότι την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης δύναται να προάγει και κάποια αρνητικά συναισθήματα, όπως ο θυμός για κάποια αδικία ή οι τύψεις για παράβαση κάποιου κανόνα.

---

¹⁷ Αναστασία Δημητριάδου, Η μορφή των ζώων στα παραμύθια και η χρήση τους στην μαθησιακή διαδικασία στην προσχολική εκπαίδευση πτυχιακή εργασία (Φλώρινα, 2021), σ.28-29

¹⁸ Robert S. Feldman, Εξελικτική ψυχολογία- δια βίου ανάπτυξη, πρώτος τόμος, μετάφραση: Ζωή Αντωνοπούλου, επιστημονική επιμέλεια: Ηλίας Γ. Μπεξεβέγκης (Αθήνα, Gutenberg ,2009), σ. 340

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η ύπαρξη ενός ζώου στα παραμύθια και ο ρόλος πρωταγωνιστή που ενδέχεται αυτό να κατέχει, ακόμη και αν προβάλλονται τα αρνητικά χαρακτηριστικά του, οδηγεί το παιδί στην ταύτιση με το ζώο και θεωρείται από πολλούς ότι έχει θετική επίδραση στην ψυχοσύνθεση του παιδιού και στην αβίαστη πρόσληψη γνώσεων.

2. Τα παραμύθια, η εκπαίδευση και η κοινωνία

Ένας από τους σημαντικότερους λόγους για να θεωρήσουμε τα παραμύθια ως εκπαιδευτικό εργαλείο είναι ότι συμβάλλουν στη μετάδοση παραδειγμάτων συμπεριφοράς στην ανθρώπινη συνείδηση. Είναι προφανές ότι τα παραμύθια βοηθούν στο να διδάσκονται στα παιδιά καλές και ακριβείς αξίες όπως η ειλικρίνεια, η υπομονή, η δικαιοσύνη, η ισότητα και η πίστη, και επομένως θεωρούνται ως εξαιρετικοί παιδαγωγοί που έχουν επιβιώσει για αιώνες.

2.1. Η αξία του παραμυθιού στην εκπαίδευση

Σύμφωνα με τον Παπαδάτο¹⁹, το βιβλίο είτε λογοτεχνικό ή γνώσεων μπορεί να βοηθήσει στους σκοπούς της αγωγής, πάντα όμως με έναν διπλό στόχο. Πρώτος στόχος είναι να ευχαριστήσει τον αναγνώστη και να του ενεργοποιήσει την όρασή του «αισθητικά» με έναν έμμεσο και αβίαστο τρόπο, ενώ στη συνέχεια ανάλογα με τη δεκτικότητά του στόχος γίνεται η διοχέτευση γνώσεων. Με αυτή την έννοια, το βιβλίο στο Νηπιαγωγείο έχει έναν ιδιαίτερο ρόλο όσον αφορά το δέκτη της αναγνωστικής διαδικασίας. Το παιδί στο Νηπιαγωγείο είναι έμμεσος αναγνώστης αλλά παράλληλα κατέχει το ρόλο του ακροατή και θεατή. Η ανάγνωση βιβλίων από τη/το Νηπιαγωγό είναι μια θεατρική πράξη μέσα από την οποία υποδεικνύεται στο παιδί η απλή ανάγνωση ενός βιβλίου που οδηγεί στην ανάπτυξη αναγνωστικού ήθους ενώ εκτός των άλλων ο μελλοντικός αναγνώστης μέσα από τα βιβλία γίνεται δέκτης κοινωνικών και πολιτισμικών αγαθών. Εκείνο που θεωρείται ότι λείπει από το σύγχρονο σχολείο αλλά είναι απαραίτητο στοιχείο για τη δημιουργία ενός κριτικού αναγνώστη είναι η έλλειψη σύνδεσης των βιβλίων με βιωματικές εμπειρίες του παιδιού. Είναι απαραίτητος ένας «οικολογικός» τρόπος ανάγνωσης των βιβλίων στο Νηπιαγωγείο που θα στοχεύει σε δυο συνιστώσες και θα περιέχει σημαντικά οικολογικά και

---

¹⁹ Γιάννης Σ. Παπαδάτος, Παιδικό βιβλίο και φιλαναγνωσία (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2009), σ. 105-108

κοινωνικά στοιχεία τα οποία θα βασίζονται στο άμεσο ή έμμεσο περιβάλλον του παιδιού. Η πρώτη συνιστώσα σχετίζεται με τη δημιουργία προϋποθέσεων για την απόκτηση ενός προσληπτικού ήθους και στοιχείων που στη συνέχεια θα εξελιχθούν σε φιλιαναγνωστική συμπεριφορά. Η δεύτερη συνιστώσα αφορά την ευαισθητοποίηση σε περιβαλλοντικά ζητήματα και κατ' επέκταση την ανάπτυξη οικολογικής σκέψης στα παιδιά. Η συγκεκριμένη συνιστώσα δρα ενισχυτικά στη δημιουργία ενός μελλοντικού κριτικού αναγνώστη ενώ παράλληλα κάνει σαφέστερο με απλά λόγια στα παιδιά τον συσχετισμό μεταξύ του κοινωνικού και του φυσικού περιβάλλοντος.

Όσο οι απόψεις σχετικά με το παραμύθι και γενικότερα την παιδική λογοτεχνία τείνουν να θεωρούν ότι ο ρόλος τους σχετίζεται με την προετοιμασία του παιδιού για την ενήλικη ζωή, ο Peter Hollindale, στο βιβλίο του «Σημεία παιδικότητας στα παιδικά βιβλία» υποστηρίζει μια διαφορετική θεωρία, όπως αναφέρει η Κανατσούλη²⁰. Ο Hollindale αποπειράται να επαναορίσει το αντικείμενο της παιδικής λογοτεχνίας, υποστηρίζοντας αρχικά ότι οι ενήλικοι στα βιβλία για παιδιά αναπόφευκτα αφήνουμε να εισχωρήσουν στοιχεία και βιώματα της ενήλικης ζωής μας. Το βασικό ερώτημα που τον απασχολεί, είναι το κατά πόσο το υλικό των παιδικών βιβλίων σχετίζεται με τις εμπειρίες και τα βιώματα που έχουν τα ίδια τα παιδιά ή αν τελικά τα παιδικά βιβλία αντικατοπτρίζουν μια εικόνα που οι ενήλικοι αναπαράγουν, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους άμεσους αποδέκτες. Η βασική έννοια που ο ίδιος εισάγει, είναι η έννοια της παιδικότητας, που σημαίνει ότι ένα παιδί πρέπει να είναι δυναμικό, με φαντασία, να πειραματίζεται, να αλληλοεπιδρά και να είναι ευμετακίνητο, στοιχεία δηλαδή που είναι εντελώς αντίθετα με μια διαδικασία προετοιμασίας για την ενηλικίωση. Η αξία της παιδικότητας δεν σχετίζεται με τη συλλογή γνώσεων και την προετοιμασία για την ενήλικη ζωή, αλλά αφορά τα βιώματα που τα ίδια τα παιδιά αποκομίζουν από αυτή τη φάση της ζωής τους και σημαίνει την αυτονομία αυτών σε σχέση με κάθε άλλη ηλικιακή φάση. Αυτό που έχει σημασία για το παιδί είναι ότι έχει στο παρόν την εμπειρία να είναι παιδί και ότι έχει επίγνωση της παροντικής του κατάστασης. Ενώ, λοιπόν, η παιδικότητα για τα παιδιά είναι όλα αυτά που βιώνουν και οι εικόνες περί παιδικής ηλικίας που βλέπουν γύρω τους, οι προσδοκίες των ενηλίκων, τα πρότυπα συμπεριφοράς, η προτίμηση ή η απαξίωση για αυτά, τα ταμπού και οι στόχοι αναπόφευκτα επηρεάζουν και την επίγνωση που έχουν τα παιδιά για την ηλικιακή φάση που βιώνουν. Για τους ενήλικους απ' την άλλη, η

---

²⁰ Μένη Κανατσούλη, Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας (Θεσσαλονίκη: University studio press, 2007), σ. 27-28

παιδικότητα δεν έχει σχέση με το παρόν, αλλά είναι αναμνήσεις που έχουν συνέχεια μεταξύ του παιδικού εαυτού και του ενήλικου, καθώς και της συμπεριφοράς τους που αλλάζει ανάλογα με το τι είναι συμβατό σε κάθε ηλικιακή φάση ανάλογα με τα πρότυπα, τα ιδανικά και τις προσδοκίες που μπορεί να ωφελήσουν τα παιδιά. Οι προσωπικές και πολιτισμικές στάσεις εισχωρούν στα κείμενα της παιδικής λογοτεχνίας, κάτι που σύμφωνα με τον Hollindale μπορεί να επηρεάσει ή ακόμη και να αλλάξει την «παιδικότητα» ενός παιδιού.

Βέβαια, ο Παπαδάτος²¹ υποστηρίζει ότι ο διδακτισμός έχει αρχίσει να υποχωρεί και να μην αποτελεί πλέον ιδεολογικό πρόσταγμα, χωρίς όμως να έχει εξαλειφθεί τελείως κυρίως από βιβλία που διαβάζονται στις πολύ μικρές ηλικίες. Το κυριότερο στην διατήρηση στοιχείων του διδακτισμού στα βιβλία είναι ότι αρκετές φορές παρατηρείται το φαινόμενο μεταφοράς ιδεολογικών δεδομένων τα οποία μάλλον ξεφεύγουν των προθέσεων του συγγραφέα.

2.2 Η επιρροή των παραμυθιών στην κοινωνία

Η Νόβα-Καλτσούνη²² παρουσιάζει αναλυτικά την ανάγκη ύπαρξης αξιών και κανόνων για την ορθή λειτουργία μιας κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα η κοινωνική συμβίωση σε όλα τα επίπεδα απαιτεί ρύθμιση, απαιτείται δηλαδή να είναι γνωστό πώς πρέπει να ενεργήσει κάποιος υπό συγκεκριμένες συνθήκες και κάπως έτσι οι σχέσεις των ανθρώπων αποκτούν συνέχεια και διάρκεια στο χρόνο. Το ρυθμιστικό ρόλο στις κοινωνίες τον κατέχουν οι αξίες και οι κανόνες. Οι αξίες μιας κοινωνίας ή ακόμη και μιας κοινωνικής ομάδας αποτελούν τον πυρήνα του πολιτισμού της και σύμφωνα με ανθρωπολογικές θέσεις, είναι στοιχεία που συντελούν στον έλεγχο των ενστίκτων, βοηθούν στον προσανατολισμό του ατόμου και το λυτρώνει από οποιαδήποτε ανασφάλεια μπορεί να νιώθει όταν δεν γνωρίζει τι είναι επιτρεπτό ή επιθυμητό ως συμπεριφορά από την ομάδα ή την κοινωνία στην οποία είναι μέλος. Αφορά κυρίως τις αντιλήψεις που κυριαρχούν σε μια κοινωνία, οι οποίες προσδιορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά ή εκφράζουν κάποιους στόχους που το υποκείμενο μπορεί να εξυπηρετήσει, πάντα μέσα από επιτρεπτές κοινωνικές οδούς. Οι αξίες κατά κύριο λόγο αφομοιώνονται στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, ενσωματώνονται στη συνείδηση της προσωπικότητας και βοηθούν στον προσανατολισμό των στάσεων και των προτιμήσεών της. Το σύστημα αξιών που έχει η κάθε

---

²¹ Γιάννης Σ. Παπαδάτος, Παιδικό βιβλίο και φιλαναγνωσία (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2009), σ. 64-65

²² Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, Κοινωνικοποίηση: Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου, (Αθήνα: Gutenberg, 1994), σ. 45 - 50

κοινωνία, λόγω του γενικού χαρακτήρα του δεν μπορεί να ρυθμίσει αποτελεσματικά τη συμπεριφορά και τις προσδοκίες που πρέπει να έχει η κοινωνία από τα άτομά της. Επομένως, οι αξίες είναι περισσότερο γενικές διατυπώσεις που συμπληρώνονται με ρυθμίσεις που είναι πιο συγκεκριμένες και δεσμευτικές για τα κοινωνικά υποκείμενα. Οι ρυθμίσεις αυτές ονομάζονται κανόνες και το περιεχόμενό τους επηρεάζεται από την αξία στην οποία αναφέρονται, επίσης οι κοινωνικοί αυτοί κανόνες περιγράφουν πως πρέπει να συμπεριφέρονται οι άνθρωποι μπροστά σε μια συγκεκριμένη κατάσταση. Για παράδειγμα σε μια κοινωνία όπως η ελληνική, όπου η μόρφωση και η εκπαίδευση αποτελούν υπέρτατες αξίες, το νομοθετικό πλαίσιο εκπαιδευτικής πολιτικής, πρέπει να προβλέπει την συμμετοχή στην εκπαίδευση για όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Κάποιες προσδοκίες που έχουν οι κοινωνίες από τα άτομα που τις αποτελούν, δεν είναι απαραίτητα γραπτοί κανόνες δικαίου, αλλά κάποιες άτυπες προδιαγραφές συμπεριφοράς που ονομάζονται «έθιμα». Η παραβίαση τέτοιων κανόνων που έχουν να κάνουν κυρίως με το σεβασμό και τη συνέχεια μιας παράδοσης, δεν έχει ως συνέπεια την τιμωρία αλλά μπορεί να προκαλέσει την κριτική και τον χλευασμό από τα άλλα μέλη της κοινωνίας ή της ομάδας. Άλλη μια κατηγορία τέτοιων προδιαγραφών συμπεριφοράς αποτελούν «τα ήθη» που κυριαρχούν σε μια κοινωνία και η παραβίαση των οποίων έχει σαφώς σοβαρότερες κυρώσεις από την μη τήρηση κάποιου εθίμου.

Ακόμη αυστηρότερη είναι η έννοια του «ταμπού» σε μια κοινωνία, η τήρηση του οποίου είναι τόσο αυτονόητη που κάποιες φορές δεν θεσπίζονται καν κανόνες για την προάσπισή του. Ένα χαρακτηριστικό που προσδιορίζει τη σχέση του ανθρώπου με τα ζώα είναι η καθιερωμένη αντίληψη ότι ο άνθρωπος είναι ανώτερος από τα άλλα ζώα κάτι που ο Ryder, όπως αναφέρει ο Χαζίρογλου²³, το ορίζει ως «σπισισμός», δηλαδή ρατσισμό των ειδών. Σύμφωνα με αυτό τον όρο αποδίδεται μεγαλύτερη βαρύτητα στα ανθρώπινα συμφέροντα, από ό,τι σε εκείνα των άλλων ζώων, ακριβώς όπως ένας ρατσιστής θεωρεί ότι ο πόνος ενός λευκού βαραίνει περισσότερο στην ηθική ζυγαριά από τον πόνο ενός έγχρωμου. Ένα ταμπού που επικρατεί μέχρι και σήμερα σχετικά με τα ζώα είναι ο ρόλος τους ως μέσο σίτισης των ανθρώπων. Οι άνθρωποι φαίνεται να αναρωτιούνται ότι αφού τα ζώα τρέφονται το ένα από το άλλο, για ποιο λόγο και εμείς να μην τρεφόμαστε από αυτά, μετέχοντας απλώς σε μια φυσική διαδικασία. Έκπληξη βέβαια προκαλεί το γεγονός πως ενώ οι άνθρωποι θεωρούν τη συμπεριφορά των ζώων «κτηνώδη», υποστηρίζουν μια

---

²³ Λεωνίδας Χαζίρογλου, Δικαιώματα των ζώων και Ηθική: Θεωρίες και πράξη, (Αθήνα: Εκδόσεις Άπαρσις, 2018), σ. 41-42

θέση, η οποία πρεσβεύει ότι πρέπει ηθικώς να ακολουθούμε το παράδειγμα των ζώων. Σύμφωνα με τον Singer²⁴, διαμορφώνουμε τη σχέση μας με τα ζώα όταν είμαστε πολλοί νέοι αφού αρχίζουμε να τρώμε κρέας από πολύ μικρή ηλικία. Πολλά είναι βέβαια τα παιδιά που αρνούνται να καταναλώσουν σάρκα ζώου και το συνηθίζουν μετά από τις επίμονες προσπάθειες των γονιών τους, ενώ είναι γεγονός ότι τρώμε ζωική σάρκα πολύ πριν έρθουμε στη θέση να αντιληφθούμε ότι αυτό που τρώμε αποτελεί σάρκα νεκρού ζώου. Συνεπώς δε λαμβάνουμε κάποια συνειδητή απόφαση απελευθερωμένη από προκαταλήψεις που συνοδεύουν οποιαδήποτε μακροχρόνια και εδραιωμένη συνήθεια. Την ίδια στιγμή τα παιδιά έχουν μια φυσική αγάπη για τα ζώα αλλά η κοινωνία, με την προώθηση παιχνιδιών που έχουν τη μορφή ζώων, τα ενθαρρύνει να είναι στοργικά με κάποια από αυτά, όπως είναι τα σκυλιά και οι γάτες. Έτσι τα παιδιά πολλές φορές καταλήγουν αντί να έχουν μια ενιαία στάση απέναντι στα ζώα, να έχουν δυο αντίθετες μεταξύ τους στάσεις που συνυπάρχουν προσεκτικά διαχωρισμένες. Η κρεοφαγία ωστόσο συνδέεται απερίσπαστα με το ταμπού της χρηστικής ή εργαλειακής αξίας²⁵ των ζώων, σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζονται σε ένα ον συγκεκριμένα δικαιώματα που αφορούν μόνο τα ιδιοκτησιακά συμφέροντα του κατόχου. Παραδείγματα εργαλειακής χρήσης των ζώων αποτελούν η εκτροφή κοτόπουλων με μοναδικό σκοπό το κέρδος, όπως και η παροχή τροφής στον σκύλο με αντάλλαγμα την ασφαλή φύλαξη ενός χώρου. Σύμφωνα με τους Blake και Davis, όπως αναφέρει η Νόβα-Καλτσούνη²⁶, ενώ οι κανόνες που διέπουν μια κοινωνία είναι μακράν περισσότεροι από τις αξίες που κυριαρχούν σε αυτή, δεν αποκλείεται το γεγονός ότι μπορεί η δημιουργία νέων κοινωνικών κανόνων να έχουν ως συνέπεια και την καθιέρωση μιας νέας αξίας. Η θέσπιση δηλαδή ορισμένων κανόνων σε μια δεδομένη χρονική περίοδο μπορεί σαφώς να οδηγήσει σε καθιέρωση κάποιας αξίας που να δικαιολογεί και να νομιμοποιεί την ύπαρξη αυτών των κανόνων.

Προσπάθειες για την καθιέρωση νέων αξιών σχετικά με τα ζώα, κάνουν εδώ και πολλά χρόνια άνθρωποι και κινήματα που ασχολούνται με την υπεράσπιση των ζώων. Όπως αναφέρουν οι Donaldson και Kymlicka²⁷, η υπεράσπιση των ζώων έχει μακρά ιστορία ενώ η πρώτη οργάνωση

---

²⁴ Peter Singer, Η Απελευθέρωση των ζώων, μετάφραση-επιμέλεια: Σταύρος Καραγεωργάκης, (Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη, 2018), σ.334-335

²⁵ Λεωνίδας Χαζίρογλου, Δικαιώματα των ζώων και Ηθική: Θεωρίες και πράξη, (Αθήνα: Εκδόσεις Άπαρσις, 2018), σ. 32

²⁶ Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη, Κοινωνικοποίηση: Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου, (Αθήνα: Gutenberg, 1994), σ. 51

²⁷ Sue Donaldson, Will Kymlicka, Ζωόπολις: Μια πολιτική θεωρία για τα δικαιώματα των ζώων, μετάφραση: Γρηγόρης Μολύβας, (Αθήνα: Πόλις, 2021), σ. 11-12

στη σύγχρονη εποχή για την Πρόληψη της Βάνουσης Μεταχείρισης των Ζώων, ιδρύθηκε στη Βρετανία το 1824 κυρίως για να αποτρέψει την κακοποίηση των αλόγων που έσερναν κάρα. Σήμερα το κίνημα για την υπεράσπιση των ζώων έχει εξελιχθεί σε κοινωνική δύναμη, με αμέτρητες υποστηρικτικές οργανώσεις σε όλο τον κόσμο και με αρκετές διατυπώσεις ακαδημαϊκών θεωριών για την ηθική μεταχείριση των ζώων. Έχουν σημειωθεί νίκες που αφορούν την απαγόρευση αιματηρών αθλημάτων αλλά και στη νομοθεσία κατά της βανουσότητας στην έρευνα, την γεωργία, το κυνήγι, τους ζωολογικούς κήπους και τα τσίρκο. Μια από τις σημαντικότερες νίκες, όπου οι ακτιβιστές κατάφεραν να εστιάσουν τη σημασία προσοχή στο θέμα της ευημερίας των ζώων αλλά και να καλλιεργήσουν πολιτική συναίνεση για τον περιορισμό βάνουσων πρακτικών, θεωρείται το δημοψήφισμα 2008 για την Πρόταση της Καλιφόρνιας 2, στο οποίο τον 63% των ψηφοφόρων υποστήριξε την απαγόρευση της χρήσης κλωβών εκτροφής για χοίρους, μοσχάρια ή πουλερικά. Ειδικότερα στις ΗΠΑ έχουν κερδηθεί 28 από τα 41 δημοψηφίσματα για τη λήψη μέτρων υπέρ της ευημερίας των ζώων, μεγάλη επιτυχία δηλαδή σε σχέση με τις αποτυχίες τέτοιων πρωτοβουλιών μεταξύ του 1940 και του 1990. Αυτό αποδεικνύει ότι αν και χρειάστηκαν προσπάθειες πολλών ετών, οι αξίες σχετικά με την υπεράσπιση των ζώων έχουν αρχίσει να ριζώνουν στην ατομική και τη δημόσια συνείδηση.

3. Κοινωνικοηθικά πεδία που μπορεί να επηρεαστούν από τα παραμύθια

Μιας και η πλειοψηφία των ατόμων της κοινωνίας μας πιστεύει ότι τα παιδιά αποτελούν το μέλλον μας, θεώρησα σημαντικό στο κεφάλαιο αυτό να παρουσιάσω ορισμένα βασικά πεδία τα οποία μπορούν να επηρεαστούν από την ανάγνωση ή την ακρόαση των παραμυθιών. Τα πεδία αυτά αφορούν κατά βάση τη σχέση των ανθρώπων με τα ζώα και τον προσανατολισμό στις αξίες της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης

3.1. Η σχέση του ανθρώπου με τα ζώα

Ο Patterson²⁸ κάνει αναφορά στον Φρόιντ ο οποίος έθεσε το θέμα της ανθρώπινης ανωτερότητας καθώς όπως υποστηρίζει, ο άνθρωπος στην πορεία της ανάπτυξής του πήρε θέση

---

²⁸ Charles Patterson, Αιώνια Τρεμπλίνκα, Μετάφραση: Κώστας Αλεξίου (Αθήνα, Κυανουγή, 2020) σ. 19-41

ισχύος απέναντι στα πλάσματα του ζωικού βασιλείου και βάλθηκε να δημιουργήσει ένα χάσμα ανάμεσα στη φύση του και τη δική τους. Αρνήθηκε την ύπαρξη λόγου σε αυτά και απέδωσε στην εαυτό του μια θεϊκή καταγωγή η οποία του επιτρέπει να διαλύει τους δεσμούς ανάμεσα σε εκείνον και το ζωικό βασίλειο. Σύμφωνα με τον Σαγκάν και τη Ντρούγιαν η θέση του ανθρώπου ως κυρίαρχο είδος χαρακτηρίζεται από κάποια γνωρίσματα όπως είναι η απανταχού παρουσία του, η υποδούλωση πολλών ειδών ζώων και η αλλαγή του περιβάλλοντος στην επιφάνεια της Γης. Η Έχρενραϊχ υποστηρίζει ότι η «ανθρώπινη φύση» διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου όπου οι άνθρωποι ζούσαν σε μικρές ομάδες και έτρωγαν φυτά και σκοτωμένα ζώα. Ωστόσο, επισημαίνει ότι ο άνθρωπος απώθησε την τραυματική ανάμνηση του είδους του, τότε που δεν ήταν κυνηγός αλλά κυνηγημένος από ζώα πιο ικανά στο κυνήγι. Αναφέρει μάλιστα ότι οι ανθρώπινες τελετουργίες που απαιτούν αίμα και η επιρρέπεια στον πόλεμο και στη βία είναι κάποιου είδους τρομαχτική αναπαράσταση της μετάβασης του ανθρώπου από θήραμα σε κυνηγό. Ο Patterson θεωρεί ότι αφού η βία γεννά βία, η υποδούλωση των ζώων αύξησε τα επίπεδα κυριαρχίας στην ανθρώπινη ιστορία δημιουργώντας καταπιεστικές ιεραρχικές κοινωνίες και πυροδοτώντας πρωτοφανείς εχθροπραξίες. Ορισμένοι ανθρωπολόγοι πιστεύουν ότι η συγκέντρωση κοπαδιών και η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας συνέβαλαν στην αύξηση της παρεμβατικής προσέγγισης στην πολιτική ζωή.

Μέχρι πρόσφατα, η επικρατέστερη αντίληψη ήταν ότι ο άνθρωπος ήταν το απόγειο της δημιουργίας. Όπως έγραψε συγκεκριμένα ο Μπέικον «Ο άνθρωπος, αν κοιτάξουμε τα τελικά αίτια, μπορεί να θεωρηθεί το κέντρο του κόσμου, τόσο πολύ, που, αν τον βγάλουμε από τον κόσμο, τα πάντα θα έμοιαζαν τόσο κενά, χωρίς στόχο ή σκοπό»²⁹. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την ανθρωποκεντρική άποψη, κάθε ζώο έχει δημιουργηθεί αποκλειστικά για να υπηρετεί έναν ανθρώπινο σκοπό. Οι αρνητικές αντιλήψεις που είχαν οι άνθρωποι για τα ζώα τους επέτρεψαν να προβάλλουν σε αυτά ποιότητες που δεν τους άρεσαν πάνω τους ενώ προσπάθησαν να προσδιορίσουν το είδος τους αντιπαραθέτοντας τη συμπεριφορά των ζώων με ό,τι θεωρούσαν ότι ήταν ξεχωριστή και θαυμαστή ανθρώπινη συμπεριφορά. Συγκεκριμένα ο Τόμας αναφέρει ότι «οι άνθρωποι απέδωσαν στα ζώα φυσικά ορμέφυτα τα οποία φοβούνταν πολύ για τους εαυτούς τους- αγριότητα, λαιμαργία, σεξουαλικότητα-, παρόλο που ήταν οι άνθρωποι, και όχι τα ζώα, που εξαπέλυαν πολέμους στο ίδιο τους το είδος, που έτρωγαν περισσότερο απ' όσο τους έκανε καλό

---

²⁹ Charles Patterson, Αιώνια Τρεμπλίνκα, Μετάφραση: Κώστας Αλεξίου (Αθήνα, Κουαναυγή, 2020) σ. 39

και ήταν σεξουαλικά ενεργοί όλο το χρόνο» . Αυτός ο τεράστιος διαχωρισμός ανάμεσα σε ανθρώπινα και μη ανθρώπινα ζώα είναι αυτός που δικαιολογεί μέχρι και σήμερα το κυνήγι, την κρεοφαγία, τα πειράματα και κάθε βαναυσότητα προς αυτά. Επιπλέον ο μεγάλος διαχωρισμός μεταξύ ανθρώπων και ζώων αποτελεί βάση για την κριτική σε άλλους ανθρώπους, τόσο εντός όσο και εκτός του οικείου περιβάλλοντος. Αν η ουσία της ανθρωπότητας ορίζεται από ένα σύνολο συγκεκριμένων χαρακτηριστικών όπως είναι ο λόγος, η ευκολονόητη γλώσσα, η θρησκεία, ο πολιτισμός ή οι τρόποι, τότε αν κάποιος δεν κατέχει πλήρως αυτά τα χαρακτηριστικά θεωρείται «υπάνθρωπος». Αυτή η ιεραρχική σκέψη, βασισμένη στην υποδούλωση/εξημέρωση των ζώων που άρχισε πριν 11.000 χρόνια, προώθησε και την καταπίεση ανθρώπων που είχαν ζώδη χαρακτηριστικά. Η ηθική της ανθρώπινης κυριαρχίας, η οποία προωθεί την εκμετάλλευση των ζώων, δικαιολογεί και την καταπίεση των ανθρώπων που υποτίθεται πως βρίσκονται σε κατάσταση ζώου.

Σύμφωνα με την Οικονόμου³⁰ , τα κυριότερα είδη ζώων που εξημερώθηκαν και εκτρέφονται αρκετές χιλιάδες χρόνια στις αγροκτηνοτροφικές κοινωνίες της Ανατολικής Μεσογείου και κατά συνέπεια στις ελληνικές, είναι ο σκύλος, η γάτα, ο χοίρος, η κότα, το πρόβατο, η κατσίκα και το βόδι. Η εξημέρωση των ζώων απαιτεί διαρκή προσπάθεια να παραμείνουν αυτά τα ζώα κοντά στον άνθρωπο και συνιστά μια μακροχρόνια διαδικασία του ανθρώπου και της κοινωνίας πάνω στα ζώα, η οποία καθορίζεται από τις κοινωνικές και πολιτισμικές αντιλήψεις της εκάστοτε κοινωνίας με στόχο τη δημιουργία σχέσεων αρμονίας και συμβιωτικότητας. Εκτός από αυτά τα ζώα που έχει καταφέρει να εξημερώσει ο άνθρωπος υπάρχει μια αρκετά μεγάλη κατηγορία ζώων με τα οποία δεν έχει καταφέρει να δημιουργήσει σχέσεις αλληλεξάρτησης, τα οποία αποκαλεί «άγρια ζώα». Η Καρυδάκη³¹ υποστηρίζει ότι ο όρος «άγρια», που παρά τις αντιρρήσεις ως προς αυτόν δεν έχει καταστεί δυνατό μέχρι και σήμερα να αντικατασταθεί, είναι άστοχος καθώς ενισχύει την επικρατούσα πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι το μοναδικό πολιτισμένο είδος του πλανήτη εν αντιθέσει ιδιαίτερα με όσα ζώα ζουν στο φυσικό τους περιβάλλον και δεν βρίσκονται κάτω από τον έλεγχό του. Σε κάθε περίπτωση φαίνεται να υπάρχει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους ανθρώπους και τα ζώα η οποία, σύμφωνα με τον Παπαρίζο³² , βασίζεται κυρίως στον ανθρώπινο Λόγο, βάση του οποίου αναπτύσσεται η ομιλία και τα ενσωματωμένα σε αυτή στοιχεία που είναι

---

³⁰ Άννα Λυδάκη-επιμέλεια, Ο άνθρωπος και τα άλλα ζώα (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2019) σ.84

³¹ Ό.π. σελ 386

³² Ό.π. σελ 300

η λογική και το νόημα. Έχει διαπιστωθεί ωστόσο ότι όλα τα ζώα χρησιμοποιούν ηχητικούς ή κινητικούς κώδικες για τη μεταξύ τους επικοινωνία με τους οποίους μεταφέρονται τα ειδικά νοήματα. Η επιστήμη πλέον έχει επαληθεύσει την ομοιότητά μας με τα άλλα ζώα, όπως αναφέρει ο Τασιός³³, αφού η εξελικτική υποδεικνύει την ύπαρξη συνέχειας και συγγένειας καθώς και η μοριακή βιολογία αποδεικνύει ότι το DNA των ανθρώπων είναι όμοιο κατά 94% με των χιμπατζίδων. Επιπλέον έχουν διαπιστωθεί ότι υπάρχουν και άλλες διανοητικές ικανότητες που μοιράζονται τα ζώα με τον άνθρωπο, όπως είναι η κατασκευή καταφυγίου και η χρήση εργαλείων αλλά και συναισθηματικές ικανότητες που γίνονται αντιληπτές είτε στη μεταξύ τους σχέση ή στη σχέση τους με έναν άνθρωπο, όπως η χαρά που εκφράζει ένας σκύλος κουνώντας την ουρά του όταν βλέπει τον άνθρωπό του ή το γουργουρητό ευχαρίστησης μιας γάτας που κοιμάται στην αγκαλιά του αγαπημένου της αφεντικού. Αντίστοιχη είναι και η χαρά του ανθρώπου όταν βλέπει το αγαπημένο του ζώο, κάτι που δεν είναι σχετίζεται με οικονομικό ή αισθητικό όφελος αλλά συνιστά διερεύνηση των μύχιων υποστασιακών σχέσεων του Εγώ με το Συ, όπου σε αυτή την περίπτωση το «Συ» περιλαμβάνει και άλλα Έμβια Όντα εκτός απ' τον Άνθρωπο. Καθώς η δόμηση του ανθρώπινου Εγώ γίνεται μόνο με τη συνεχή σχέση με την ετερότητα. Αφού λοιπόν ένα σημαντικό μέρος των αντιδράσεων των Ζώων απέναντι στον άνθρωπο είναι παρόμοιες με αυτές των ανθρώπων, είναι ικανές να ενισχύσουν την αυτοσυνειδησιακότητα του παιδιού και να πλουτίσουν την συνεχώς αναγκαία Αυτό-Επιβεβαίωση του ενήλικου. Έτσι αναμένεται ότι είναι πράγματι εφικτή η διεύρυνση του ηθικού χώρου προς τα ζώα με τα οποία επικοινωνούμε.

3.2. Προσανατολισμός στις αξίες και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Σύμφωνα με τον Καραγεωργάκη³⁴ όσο περισσότερο γίνονται αντιληπτές οι σύγχρονες εξελίξεις σχετικά με την οικολογική κρίση και τα περιβαλλοντικά προβλήματα τόσο περισσότερο κρίνεται αναγκαίος ένας εκ νέου προσδιορισμός των αξιών μας με κατεύθυνση συνεκτίμησης και συμπερίληψης των μη ανθρώπινων όντων στις ηθικές μας θεωρήσεις. Οι Chiro και Schnack, όπως αναφέρεται από τον Παπαβασιλείου³⁵, υποστηρίζουν ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν αποτελούν φυσικά φαινόμενα αλλά κοινωνικά ζητήματα που δημιουργούνται από κοινωνικές πρακτικές και αντιμετωπίζονται ως προβλήματα εξαιτίας των συνεπειών που επιφέρουν στα

---

³³ Ό.π. σελ 290-292

³⁴ Σταύρος Καραγεωργάκης, Περιβαλλοντική Φιλοσοφία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, (Αθήνα, Ευτοπία, 2016), σ. 139

³⁵ Βασίλης Παπαβασιλείου, Η Περιβαλλοντική εκπαίδευση στις επιστήμες της αγωγής, (Αθήνα, Πεδίο, 2011) σελ. 78-81

άτομα και στις κοινωνικές ομάδες, ενώ προκαλούν πολιτισμικά και κοινωνικά ζητήματα που προκύπτουν από τις αντιθέσεις σχετικά με τη χρήση της φύσης. Σύμφωνα με την άποψη του Caduto, ο προσανατολισμός στις αξίες κατά την εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να βοηθήσει τους νέους να αντιληφθούν το περιβάλλον ως κύρια πηγή ζωής, να υιοθετήσουν νέες στάσεις και συμπεριφορές και τελικά να ακολουθήσουν ένα νέο τρόπο ζωής βασισμένο στην αξία της αλληλεγγύης, την αξία του σεβασμού στο δικαίωμα ζωής όλων των όντων του πλανήτη, στην αξία της υπευθυνότητας, στην αξία της σωστής διαχείρισης του περιβάλλοντος αλλά και στην αξία της αγάπης για τη γη, στην ενσυναίσθηση και την τιμιότητα.

Ο Παπαβασιλείου τονίζει επίσης την επιτακτική ανάγκη δημιουργίας ενός νέου εκπαιδευτικού συστήματος όπου θα ανθίζουν οι κοινωνικές και περιβαλλοντικές αξίες και πιστεύει ότι η ανάπτυξη της ΠΕ θα βοηθήσει σε αυτές τις προσπάθειες για ενημέρωση, κατανόηση και τέλος την υιοθέτηση ενός νέου τρόπου σκέψης. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η κριτική μελέτη των περιβαλλοντικών προβλημάτων ίσως αναδειξεί τη βασική αρχή ενός νέου συστήματος αξιών, δηλαδή να αντικατασταθεί ο άνθρωπος δυνάστης της φύσης από ένα πρότυπο καλλιεργημένου ανθρώπου που να μπορεί να αντιληφθεί τον άρρηκτο δεσμό που συνδέει όλα τα όντα του πλανήτη, κάτι που αποτελεί βασική προϋπόθεση για την διατήρηση της φυσικής ισορροπίας και τάξης. Οι απόψεις για τα περιβαλλοντικά ζητήματα ποικίλουν, αφού κάποιοι υποστηρίζουν ότι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του ανθρώπου απέναντι στις σύγχρονες και μελλοντικές γενιές, ενώ άλλοι απαιτούν σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον και την εγγενή αξία της φύσης γενικότερα. Ο Foreman θεωρεί ότι ασχολούμενος κάποιος με τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν θα μπορούσε να παραβλέψει το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των προβλημάτων αυτών έχει τις απαρχές του στον ανθρωποκεντρισμό. Το επιχείρημα πως πρέπει να προστατεύουμε το φυσικό περιβάλλον επειδή η διατάραξη της οικολογικής αλυσίδας θα έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής του ανθρώπου είναι εγωκεντρικό και δίνει την αίσθηση ότι ο άνθρωπος είναι υπεράνω όλων των άλλων μορφών ζωής. Αυτό είναι και το φαινόμενο που δημιουργεί προβληματισμούς και αντιθέσεις σχετικά με την οικολογία. Οι βιοκεντρικές θεωρίες, όπως αναφέρει ο Καραγεωργάκης³⁶, είναι αυτές που είναι άμεσα συνδεδεμένες με την έννοια της εγγενούς αξίας των μη ανθρώπινων όντων του πλανήτη. Εγγενής αξία ενός πράγματος είναι αυτή

---

³⁶ Σταύρος Καραγεωργάκης, Περιβαλλοντική Φιλοσοφία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, (Αθήνα, Ευτοπία, 2016), σ. 144

που δεν συνεισφέρει στην αξία κάποιου άλλου πράγματος, όπως για παράδειγμα το να έχει μία χελώνα εγγενή αξία σημαίνει ότι η αξία της δεν συνδέεται με την ικανοποίηση της ανάγκης των ανθρώπων για το όστρακο ή το κρέας της. Η εγγενής αξία θεωρείται ο αντίποδας της εργαλειακής αξίας. Εργαλειακή αξία έχει ένα ον ή αντικείμενο όταν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να συνεισφέρει στην αξία ενός άλλου όντος ή αντικειμένου, όπως για παράδειγμα η εργαλειακή αξία της παραπάνω χελώνας θα μπορούσε να αφορά την ικανοποίηση της ανθρώπινης ανάγκης για να φάει χελωνόσουπα. Ο Albert Schweitzer, ένθερμος υποστηρικτής της καθαυτής αξίας, θεωρεί ότι « ένας άνθρωπος είναι πραγματικά ηθικός, όταν υπακούει στην υποχρέωση να βοηθά όλα τα είδη ζωής στα οποία είναι αρωγός και προσέχει να μην πληγώσει οτιδήποτε ζει. Δεν ρωτά αν αυτό ή εκείνο το είδος αξίζει τη συμπάθειά μας, επειδή έχει κάποια αξία, ούτε αν είναι ικανό να αισθανθεί ή όχι. Η ζωή καθαυτή είναι ιερή για τον άνθρωπο. Δεν κόβει ούτε ένα φύλλο, δεν κόβει ούτε ένα αγριοπούλο και προσέχει να μην πατήσει ούτε ένα μυρμήγκι»³⁷. Ο Χαζάν, όπως επισημαίνει ο Καραγεωργάκης³⁸, υποστηρίζει ότι αφού η μετάδοση πολιτιστικής κληρονομιάς, η εξάσκηση του πνεύματος και η προσωπική ανάπτυξη αποτελούν στόχους της εκπαίδευσης, είναι εκπαιδευτικά αδύνατο να απομονωθεί η Εκπαίδευση Αξιών από τη γενική εκπαίδευση. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι σε μεγάλο βαθμό ηθικά προβλήματα και ως τέτοια πρέπει να αντιμετωπίζονται. Η έμφαση στην ανάγκη για δημιουργία μιας νέας βάσης αξιών, για εκδήλωση ενδιαφέροντος για όλες τις μορφές ζωής και ανάπτυξη του περιβαλλοντικού ήθους συνδέει άρρηκτα την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση με την Εκπαίδευση Αξιών.

---

³⁷ Βασίλης Παπαβασιλείου, Η Περιβαλλοντική εκπαίδευση στις επιστήμες της αγωγής, (Αθήνα, Πεδίο, 2011) σ. 82

³⁸ Σταύρος Καραγεωργάκης, Περιβαλλοντική Φιλοσοφία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, (Αθήνα, Ευτοπία, 2016), σ. 161-162

Ερευνητικό μέρος

1. Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνηθεί η σημασία των παραμυθιών, ιδιαίτερα των παραμυθιών με ζώα, για τα παιδιά αλλά και η επιρροή που μπορούν να ασκήσουν στο άτομο και κατ' επέκταση σε μια ολόκληρη κοινωνία. Αφορμή για τη συγκεκριμένη μελέτη στάθηκε ο τρόπος που συμπεριφέρεται και αντιμετωπίζει η σύγχρονη κοινωνία τα ζώα.

2. Μεθοδολογία έρευνας

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας είναι η Ερμηνευτική Ανθρωπολογική Παιδαγωγική, η οποία επιλέχθηκε καθώς θεωρείται η καταλληλότερη για τη μελέτη λογοτεχνικών κειμένων³⁹. Ωστόσο κρίθηκε απαραίτητο να χρησιμοποιηθούν και ορισμένα στοιχεία της ανάλυσης περιεχομένου, όπως είναι η δημιουργία κατηγοριών. Η ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιείται συνδυαστικά με την ερμηνευτική μέθοδο επίσης για την μελέτη και την καλύτερη ερμηνεία των οπτικών στοιχείων που εμπεριέχονται στα παραμύθια⁴⁰. Σύμφωνα με τον Πανταζή⁴¹, η Ερμηνευτική Ανθρωπολογική Παιδαγωγική αποτελεί μια από τις σπουδαιότερες μεθόδους που υπάρχουν στην παιδαγωγική έρευνα. Η ερμηνεία ως μεθοδικό εργαλείο οδηγεί στην καλύτερη κατανόηση ενός παιδαγωγικού φαινομένου, όπως συμβαίνει και με την ερμηνεία φιλολογικών ή λογοτεχνικών κειμένων. Τέλος η συγκεκριμένη μέθοδος δεν αποσκοπεί στη γενίκευση των συμπερασμάτων μιας έρευνας αλλά τη διαρκή αποσαφήνιση εννοιολογικών κατηγοριών, βασιζόμενη στην εξέταση συγκεκριμένων περιπτώσεων τις οποίες εντάσσει στο περιβάλλον⁴².

Σύμφωνα με την Ίσαρη και τον Πουρκό, μία από τις δυνατότητες των ποιοτικών μεθόδων έρευνας είναι ότι κατά κάποιο τρόπο μας επιτρέπουν να έρθουμε σε επαφή με την υποκειμενική εμπειρία και τα υποκειμενικά νοήματα κάποιων άλλων. Ο ερευνητής μέχρι το τέλος της ερευνητικής διαδικασίας ερμηνεύει ό,τι βλέπει, ακούει και κατανοεί. Όπως μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό, οι ερμηνείες αυτές δεν είναι δυνατό να λειτουργήσουν ανεξάρτητα από την εμπειρία του ερευνητή, τη βιογραφική ιστορία του αλλά και τις προαντιλήψεις του⁴³.

Στην παρούσα μελέτη ασχολήθηκα με μια συλλογή λαϊκών παραμυθιών με τίτλο «Παραμυθάκια κλασικά» της Μαρίας Μανιέρου, η οποία συνέλεξε και επιμελήθηκε μερικά από τα πιο γνωστά λαϊκά παιδικά παραμύθια, τα περισσότερα εκ των οποίων έχουν δημιουργηθεί ή

---

³⁹ Βασίλειος Ε. Πανταζής, Ανθρωπολογική-Παιδαγωγική Θεώρηση της Επικοινωνίας στο έργο του Παπαδιαμάντη (Αθήνα: Σαριπόλειο Ίδρυμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 2010) (αρ. 114), 113.

⁴⁰ Βασίλειος Ε. Πανταζής, Ανθρωπολογική-Παιδαγωγική Θεώρηση της Επικοινωνίας στο έργο του Παπαδιαμάντη (Αθήνα: Σαριπόλειο Ίδρυμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 2010) (αρ. 114)

⁴¹ Ο. π. σ.121-122

⁴² Ο. π. σ. 114-115

⁴³ Φιλία Ίσαρη, Μάριος Πουρκός, Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση, (Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015) σ. 43

καταγραφεί από τους πρώτους κιάλας παραμυθιάδες όπως είναι ο Perrault, οι αδελφοί Grimm και ο Andersen. Παραμύθια που ενώ η δημιουργία τους τοποθετείται αιώνες μακριά, έχουν γίνει κομμάτι κάθε πολιτισμού και αποτελούν μέχρι και σήμερα μέρος της παιδικής ψυχαγωγίας και διαπαιδαγώγησης. Η επιλογή της συγκεκριμένης συλλογής παραμυθιών έγινε αφενός μεν επειδή περιλαμβάνει παραμύθια που είναι διαχρονικά πολύ γνωστά, αφετέρου δε επειδή είναι πολύ πιθανό να βρει το βιβλίο ή κάποιο άλλο συναφές ένας γονέας ή ένα παιδί σε μια επίσκεψή τους σε ένα τυχαίο βιβλιοπωλείο. Επίσης σημαντικό ρόλο στην επιλογή κατέχει η παρουσία και χρήση επιμυθίων με σκοπό την ηθική διαπαιδαγώγηση, αφού έτσι εξυπηρετείται καλύτερα η αντιπαραβολή σχετικά με το μήνυμα που θέλει να μεταδώσει ένας εκπαιδευτικός στα παιδιά και σε αυτό που τελικά μεταδίδεται.

Αντικείμενο μελέτης της έρευνας αποτελούν οκτώ παραμύθια από τη συλλογή, τα οποία είναι:

- 1) Το βιβλίο της ζούγκλας
- 2) Η Χρυσομαλλούσα
- 3) Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια
- 4) Η κοκκινοσκουφίτσα
- 5) Τα τρία γουρουνάκια
- 6) Οι μουσικοί της Βρέμης
- 7) Ο Παπουτσωμένος γάτος
- 8) Η κότα με τα χρυσά αυγά

Εκ πρώτης όψεως, όπως διαφαίνεται και από τους τίτλους, τα συγκεκριμένα παραμύθια είναι τα πλέον αντιπροσωπευτικά, καθώς τα ζώα έχουν ουσιαστικό ρόλο στις ιστορίες και μπορούν να προσφέρουν το κατάλληλο υλικό για τη μελέτη μας. Συνεχίζοντας κρίνεται απαραίτητη η δημιουργία ενός συστήματος κωδίκων. Σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη, όπως αναφέρουν η Ίσαρη και ο Πουρκός⁴⁴, αυτή η διαδικασία αφορά τη λεπτομερή απόδοση νοήματος ή ιδιοτήτων στο ερευνητικό υλικό με στόχο τη σταδιακή κωδικοποίησή του ενώ γίνεται αναφορά στον Patton ο οποίος υποστηρίζει ότι οι κατηγορίες αυτές προκύπτουν μέσα από το κείμενο και δεν επιβάλλονται εξ αρχής απ' τον ερευνητή.

Μετά από προσεκτική μελέτη διαπιστώθηκαν κάποια κοινά στοιχεία σε όλα ή στα περισσότερα από τα παραμύθια που αποτελούν το σώμα υπό διερεύνηση. Χαρακτηριστικά που αφορούν κυρίως τον τρόπο που συμπεριφέρονται τα ζώα μεταξύ τους και τον τρόπο που αλληλεπιδρούν τα ζώα με

---

⁴⁴ Φιλία Ίσαρη, Μάριος Πουρκός, Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση, (Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015) σ. 116

τον άνθρωπο, ενώ παράλληλα διαφαίνονται κάποιες στερεοτυπίες που υπάρχουν μέχρι και σήμερα σχετικά με αυτά, αποτέλεσαν τη βάση για να δημιουργηθούν οι συγκεκριμένες κατηγορίες.

Πιο συγκεκριμένα οι κατηγορίες που σχηματίστηκαν είναι οι εξής:

- 1) Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι
- 2) Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό
- 3) Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό
- 4) Σχέση ζώου με ανθρώπους ή άλλα ζώα
- 5) Κατάληξη ζώου στο παραμύθι
- 6) Εικονογράφηση

Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζω το κάθε παραμύθι ξεχωριστά δίνοντας έμφαση στα σημεία που έκρινα ότι έχουν παιδαγωγική σημασία.

3. Ανάλυση παραμυθιών

3.1. Το βιβλίο της ζούγκλας

Περίληψη: Ο Μόγλης ήταν ένα εγκαταλελειμμένο παιδί στη ζούγκλα που βρέθηκε από τον μαύρο πάνθηρα Μπαγκίρα και δόθηκε στη λύκαινα Ράκσα για να το μεγαλώσει μαζί με τα λυκόπουλά της. Ενώ ο Μόγλης ζούσε ευτυχισμένος μαζί με τα άγρια ζώα, μεγαλώνοντας κατάλαβαν ότι οι κίνδυνοι για το παιδί ήταν αρκετοί όπως ο μοχθηρός τίγρης Σιρ Χαν που ήθελε να εκδικηθεί τους ανθρώπους βλάπτοντας τον Μόγλη, αλλά και ο Λούι, ο βασιλιάς των μαϊμούδων που ήθελε να μάθει το μυστικό της φωτιάς για να γίνει ανώτερος απ' τους ανθρώπους. Ο Μόγλης όμως, χάρη στην εξυπνάδα του κατάφερε να γλυτώσει και από τους δύο, καταφέροντας μάλιστα να διώξει τον τίγρη από τη ζούγκλα. Ο Μπαγκίρα σκέφτηκε ότι θα ήταν πιο ασφαλές να πάει τον Μόγλη στο χωριό των ανθρώπων, όμως ο Μόγλης στην αρχή αντιστάθηκε, θέλοντας να μείνει στη ζούγκλα με τον συμπαθητικό, τεμπελάκο αρκούδο Μπαλού. Τελικά ο Μόγλης πηγαίνοντας προς το χωριό συνάντησε ένα όμορφο κορίτσι και έτσι αποφάσισε να μείνει με τους όμοιούς του, επέστρεψε όμως συχνά στη ζούγκλα για να συναντήσει τους παλιούς του φίλους.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Το συγκεκριμένο παραμύθι είναι διηγηματικό και δεν υπάρχουν καθόλου διάλογοι, ωστόσο είναι φανερός ο ανθρωπομορφισμός σε όλα τα ζώα που αναφέρονται, καθώς παρόλο που δεν μιλάνε, παρουσιάζουν διάφορα ανθρώπινα χαρακτηριστικά.. Τα ζώα στο συγκεκριμένο παραμύθι πρωταγωνιστούν, ενώ η δράση τους είναι καθοριστική για τη ζωή και την προστασία του παιδιού.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Ο τίγρης Σιρ Χαν είναι ένα από τα ζώα που ζουν στη ζούγκλα, αλλά ο ίδιος φαίνεται να μην αποδέχεται την ανθρώπινη παρουσία σε αυτή και διακατέχεται από ένα καθαρά ανθρώπινο συναίσθημα, τη διάθεση για εκδίκηση. Άλλο ένα ζώο που φαίνεται να είναι κακό, είναι ο βασιλιάς των μαϊμούδων, ο Λούι. Η μαϊμού στο συγκεκριμένο παραμύθι παρουσιάζει ένα άλλο ανθρώπινο χαρακτηριστικό, την πονηριά. Πονηρή και ζηλόφθονη επιχειρεί να κλέψει το μυστικό της φωτιάς ώστε να γίνει ισχυρή σαν τους ανθρώπους.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή με άλλα ζώα: Το βιβλίο της ζούγκλας, όπως καταλαβαίνουμε ήδη από τον τίτλο του, είναι ένα παραμύθι που περιλαμβάνει παραπάνω από ένα ζώα. Τα ζώα που έχουν καίρια θέση στην ιστορία είναι ο πάνθηρας, η λύκαινα, ο αρκούδος, η μαϊμού και ο τίγρης. Όπως είδαμε ήδη τα πρώτα τρία ζώα έχουν μια άψογη σχέση με τον άνθρωπο, αλλά και μεταξύ τους, ενώ τα δυο τελευταία δεν δέχονται την ανθρώπινη παρουσία στη ζούγκλα. Οι δύο ομάδες ζώων δεν τα πάνε καλά ούτε μεταξύ τους, καθώς έχουν διαφορετικά κίνητρα και συμφέροντα, κάτι όμως που δεν προκαλεί εντύπωση καθώς είναι αναμενόμενο στη φύση, ομάδες ζώων να ανταγωνίζονται άλλες με αφορμή το φαγητό και την κυριαρχία.

Κατάληξη ζώου στο παραμύθι: Στην εκδοχή της ιστορίας την οποία μελετάμε, φαίνεται να υπάρχει καλό τέλος για την πλειοψηφία των ζώων, τα οποία ακόμα και μετά την απομάκρυνση του ανθρώπου συνεχίζουν να ζουν στο ζούγκλα όπως και πριν. Το μοναδικό ζώο που άλλαξε τρόπο ζωής είναι ο τίγρης, τον οποίο εκδίωξε ο άνθρωπος από το φυσικό του περιβάλλον, τη ζούγκλα.

Εικονογράφηση: Στο παραμύθι αυτό όπως είδαμε και παραπάνω υπάρχουν αρκετά ζώα που έχουν σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη της ιστορίας. Αυτό μπορεί να το διακρίνει κάποιος πριν ακόμη διαβάσει την ιστορία αφού ήδη στην εικόνα παρουσιάζονται τα περισσότερα ζώα στα οποία γίνεται αναφορά. Η εικονογράφηση χωρίζεται στα δυο αφού το κείμενο έχει γραφτεί κάθετα και στη μια πλευρά βλέπουμε τον Μόγλη με τον αρκούδο και τον πάνθηρα ενώ στην άλλη πλευρά βλέπουμε τον πίθηκο, έναν από τους βασικούς εχθρούς του Μόγλη. Αν και νοητά γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα στα καλά ζώα που είναι φίλοι του παιδιού και στο κακό που θέλει να το βλάψει, όλα τα πρόσωπα της εικόνας φαίνονται χαρούμενα και τίποτα δεν μας προϋδεάζει για την πορεία της ιστορίας.

Επιμύθιο: «Η εξυπνάδα είναι αυτό που κάνει τον άνθρωπο το ισχυρότερο ζώο της φύσης, παρά την κατώτερη σωματική του δύναμη». Στη συγκεκριμένη εκδοχή του, το παραμύθι τελειώνει και

λίγο παρακάτω με έντονα γράμματα υπάρχει η παραπάνω φράση. Αναλύοντας το παραμύθι το οποίο καταλήγει σε αυτό το ηθικό δίδαγμα, διαφαίνεται η πρόθεση της συγγραφέως να τοποθετήσει τον άνθρωπο σε υψηλότερο επίπεδο από τα ζώα. Ενώ από το παραμύθι πηγάζουν και άλλα στοιχεία που μπορούν να μας οδηγήσουν σε αυτό το συμπέρασμα, σε αυτό το σημείο η πρόθεση για την προώθηση της ιδέας της ανωτερότητας του ανθρώπινου είδους γίνεται πλέον ξεκάθαρη.

3.2. Η Χρυσομαλλούσα

Περίληψη: Μια οικογένεια αρκούδων ζούσε στο σπίτι τους στο δάσος. Μια ημέρα αφού ετοίμασαν το φαγητό τους αποφάσισαν να κάνουν μια βόλτα. Όσο έλειπαν απ' το σπίτι εμφανίστηκε η Χρυσομαλλούσα, ένα μικρό κοριτσάκι. Αφού έφαγε το φαγητό τους και κάθισε στις καρέκλες τους, με αποτέλεσμα να σπάσει την καρέκλα της μικρότερης αρκούδας, ανέβηκε στο δωμάτιο και αποκοιμήθηκε στο πιο μικρό απ' τα τρία κρεβάτια. Σε λίγη ώρα οι αρκούδες επέστρεψαν και παρατήρησαν ότι κάποιος είχε μπει στο σπίτι τους και είχε πειράξει τα πράγματά τους, στη συνέχεια βρήκαν το κοριτσάκι να κοιμάται στο υπνοδωμάτιό τους. Το κορίτσι ξύπνησε αμέσως και τρόμαξε τόσο πολύ βλέποντας γύρω της τις αρκούδες που έφυγε τρέχοντας για να πάει στο σπίτι του.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Στην παραπάνω ιστορία πρωταγωνιστές είναι τρεις αρκούδες και ένα μικρό κοριτσάκι. Υπάρχει έντονο το στοιχείο του ανθρωπομορφισμού καθώς οι αρκούδες έχουν το δικό τους σπίτι, μαγειρεύουν, μιλάνε και είναι ικανές να νιώσουν συναισθήματα που συνήθως προσδίδονται στους ανθρώπους, όπως το αίσθημα του θαυμασμού. Αν και η δράση λαμβάνει χώρα μέσα στο δάσος, δεν γίνεται αναφορά σε κανένα άλλο ζώο, ωστόσο αυτό φαίνεται να μην επηρεάζει την εξέλιξη του παραμυθιού.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Σε κανένα σημείο της ιστορίας δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια αρνητική συμπεριφορά της αρκούδας, παρά μόνο στο σημείο που θύμωσαν όταν ανακάλυψαν ότι κάποιος είχε μπει στο σπίτι τους. Η αντίδραση αυτή δεν μπορεί να προσδώσει στο ζώο το χαρακτηριστικό του κακού, καθώς είναι μια φυσιολογική αντίδραση για ανθρώπους και ζώα όταν αντιληφθούν εισβολή στον προσωπικό τους χώρο.

Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό: Το μοναδικό ζώο που υπάρχει στο παραμύθι είναι οι τρεις αρκούδες, οι οποίες δεν έβλαψαν την Χρυσομαλλούσα παρά το γεγονός ότι τις ξάφνιασε μπαίνοντας στο σπίτι τους. Αρχικά θύμωσαν, αλλά αμέσως άλλαξαν στάση μόλις αντίκρισαν το κορίτσι και θα λέγαμε ότι ίσως ένιωσαν κάποιου είδους συμπάθεια προς αυτό.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή άλλα ζώα: Τα ζώα μεταξύ τους έχουν άριστη σχέση, κάτι που φαίνεται φυσιολογικό καθώς μιλάμε για μια οικογένεια ζώων. Οι αρκούδες δεν έδειξαν καμία επιθετική συμπεριφορά προς το κορίτσι και αυτό μας δίνει την αίσθηση ότι πρόκειται για ήρεμα και καλά ζώα. Ωστόσο η αντίδραση της Χρυσομαλλούσας που φοβήθηκε και άρχισε να τρέχει, καθώς και το ότι η ιστορία τελειώνει με αυτό το γεγονός, δίνει την αίσθηση στον αναγνώστη και τον ακροατή ότι οι αρκούδες είναι ζώα που πρέπει να φοβόμαστε.

Κατάληξη του ζώου στο παραμύθι: Σε αυτή την εκδοχή, δεν δίνεται κανένα στοιχείο για την κατάληξη των ζώων που πρωταγωνιστούν. Κλείνοντας το παραμύθι με την απομάκρυνση της Χρυσομαλλούσας, συμπεραίνουμε ότι δεν άλλαξε κάτι στη ζωή των αρκούδων και συνέχισαν να ζουν στο σπίτι τους στο δάσος όπως και πριν.

Εικονογράφηση: Το κείμενο σε αυτό το παραμύθι, πλαισιώνει την εικόνα η οποία δείχνει το κοριτσάκι που κοιμάται και τις τρεις αρκούδες να το κοιτάζουν με απορία και θαυμασμό. Η συγκεκριμένη εικόνα δεν δείχνει κανένα στοιχείο εχθρικότητας των αρκούδων προς το κορίτσι, παρόλο που την βρήκαν να κοιμάται και όντας ανίκανη να αμυνθεί θα μπορούσαν να την βλάψουν, εκείνες επιλέγουν να μην της κάνουν κακό.

Επιμύθιο: «Όποιος παίρνει κάτι που δεν του ανήκει μπορεί να βρει το μπελά του ή να κινδυνέψει». Στην περίπτωση αυτού του παραμυθιού το ηθικό δίδαγμα δεν συνδέεται με τα ζώα πρωταγωνιστές. Ωστόσο τον ρόλο αυτού που πάει να πάρει κάτι που δεν του ανήκει κατέχει ένα μικρό κορίτσι, ενώ αντιθέτως τον ρόλο αυτού από τον οποίο κινδυνεύει το κορίτσι κατέχει η αρκούδα. Το επιμύθιο δεν αναφέρει κάτι για τα ζώα της ιστορίας, παρ' όλα αυτά όμως το παραμύθι έχει δομηθεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο που σε συνδυασμό με την κατάληξη στο συγκεκριμένο επιμύθιο ενισχύεται το αίσθημα φόβου προς το συγκεκριμένο και άγνωστο προς τον άνθρωπο είδος ζώου.

3.3. Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια

Περίληψη: Μια μέρα η μαμά κατσικά αποφάσισε να πάει για ψώνια, αφήνοντας τα επτά κατσικάκια της στο σπίτι, αφού πρώτα τα προειδοποίησε να μην ανοίξουν σε κανέναν. Σε λίγο

όμως εμφανίστηκε ο πονηρός λύκος που ήθελε να φάει τα κατσικάκια και με διάφορα τεχνάσματα τα ξεγέλασε και κατάφερε να μπει στο σπίτι. Αφού ο λύκος έφαγε όλα τα κατσικάκια εκτός από ένα που είχε κρυφτεί καλά, πήγε να κοιμηθεί κοντά στο ποτάμι. Όταν επέστρεψε η μαμά, το μικρότερο κατσικάκι, της εξιστόρησε το τι είχε συμβεί και πήγαν μαζί να βρουν τον λύκο και να σώσουν τα υπόλοιπα κατσικάκια. Όταν βρήκαν το λύκο να κοιμάται, του άνοιξαν την κοιλιά και έβγαλαν έξω τα κατσικάκια ενώ στη θέση τους έβαλαν πέτρες και του έραψαν την κοιλιά. Τέλος ο λύκος ξύπνησε και πήγε να πιεί νερό στο ποτάμι, αλλά από το βάρος έπεσε στο νερό και τα κατσικάκια με τη μαμά τους χοροπηδούσαν χαρούμενα που είχαν γλυτώσει.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Το παραμύθι ο λύκος και τα επτά κατσικάκια, διαδραματίζεται αποκλειστικά από δύο ζώα, τον λύκο και τα κατσικάκια. Δεν υπάρχει ανθρώπινη παρουσία, αλλά ο ανθρωπομορφισμός των ζώων αυτών κρίνεται απαραίτητος για την πλοκή της ιστορίας αφού μιλάνε, σκέφτονται και δρουν με βάση τα προσωπικά τους συμφέροντα και επιθυμίες.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Ο λύκος, ένα ζώο που είναι συνηθισμένο να κατέχει έναν αρνητικό ρόλο στα λαϊκά παραμύθια και ειδικά στα παραμύθια για παιδιά, προκαλεί φόβο αφού θέλει να βλάψει τα κατσικάκια. Η ιστορία όμως δεν βασίζεται στο αίσθημα πείνας του λύκου και στην αναζήτηση τροφής, κάτι που είναι απολύτως φυσιολογικό τόσο για εμάς, όσο και για τα ζώα αλλά στην πονηριά του λύκου και στην ικανότητά του να ραδιουργήσει για να ξεγελάσει τα κατσικάκια.

Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό: Η μαμά κατσικά και τα κατσικάκια είναι μια ευτυχισμένη οικογένεια που ζει στο δάσος και το μόνο τους πρόβλημα όπως βλέπουμε στην ιστορία είναι ο λύκος που παραφυλάει και έχει ως στόχο να φάει τα κατσικάκια. Τα αδέρφια αγαπημένα παίζουν μαζί, ενώ όταν τα υπόλοιπα κατσικάκια μπαίνουν σε κίνδυνο, το μικρότερο μαζί με την αποφασιστική μητέρα λαμβάνουν δράση για να τα σώσουν.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή άλλα ζώα: Όπως αναφέραμε και παραπάνω, στην ιστορία δεν γίνεται αντιληπτή κάποια ανθρώπινη παρουσία ή απειλή. Τα δυο ζώα που πρωταγωνιστούν στην ιστορία δεν έχουν καλές σχέσεις μεταξύ τους καθώς ο λύκος αντιμετωπίζει τα κατσικάκια ως τροφή και τα ίδια όπως και η μητέρα φοβούνται τον λύκο.

Κατάληξη του ζώου στο παραμύθι: Ο λύκος στο τέλος του παραμυθιού, ενώ δεν αναφέρεται ξεκάθαρα, δολοφονείται από τη μαμά κατσικά και τα κατσικάκια ενώ χαιρόνται που

ξεφορτώθηκαν τον κακό λύκο. Ωστόσο ενώ τελικά ο υποτιθέμενος κακός λύκος θανατώνεται απ' τα αθώα κατσικάκια, δημιουργείται στον αναγνώστη και στον δέκτη ένα αίσθημα ικανοποίησης και κάθε άλλο παρά αποστροφή νιώθουν προς το ζώο που καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας παρουσιάζεται ως καλό. Ο λύκος που είχε ως μοναδικό κίνητρο την ικανοποίηση της πείνας του, μας δίνει την εντύπωση του κακού και ύπουλου ζώου, ενώ η κατσικά με τα κατσικάκια που είχαν ως κίνητρο να ξεφορτωθούν το λύκο και το έκαναν με τον πλέον ανορθόδοξο τρόπο, μένει στο μυαλό μας ως το αθώο ζώο που μας παρουσίασε εξ αρχής η ιστορία.

Εικονογράφηση: Η εικόνα όπως και το κείμενο στο συγκεκριμένο παραμύθι χωρίζονται σε δυο σελίδες. Στην πρώτη σελίδα υπάρχει το μισό κείμενο μαζί με τον λύκο, ο οποίος από τα χαρακτηριστικά του προσώπου του φαίνεται να γελάει πονηρά καθώς βρίσκεται κοντά στην ολοκλήρωση του σχεδίου του που είναι το να ξεγελάσει τα κατσικάκια και να τα φάει. Στη δεύτερη σελίδα είναι το άλλο μισό του κειμένου και η εικόνα με τα μικρά κατσικάκια που κοιτούν άλλα απορημένα και άλλα τρομαγμένα την πόρτα, πίσω από την οποία βρίσκεται ο λύκος.

Επιμύθιο: «Τα φαινόμενα απατούν, γι' αυτό πρέπει να είμαστε προσεκτικοί και να μην εμπιστευόμαστε εκείνους που δεν αξίζουν την εμπιστοσύνη μας». Ένα δυσνόητο για τα παιδιά επιμύθιο πλαισιώνει το παραπάνω παραμύθι. Η φράση «να μην εμπιστευόμαστε αυτούς που δεν αξίζουν την εμπιστοσύνη μας» είναι τόσο γενικευμένη που δεν μπορεί να ερμηνευθεί από παιδιά προσχολικής ηλικίας. Με βάση αυτό και τις πληροφορίες που έχει λάβει το παιδί κατά τη διάρκεια της ιστορίας, αβίαστα μπορεί να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι αυτός που δεν πρέπει να εμπιστεύεται και πρέπει να φοβάται είναι ο λύκος της ιστορίας ή και όλα τα ζώα που ανήκουν σε αυτό το είδος.

3.4. Η Κοκκινোসκουφίτσα

Περίληψη: Η κοκκινোসκουφίτσα είναι ένα κοριτσάκι που ζούσε με τη μαμά της στην άκρη του δάσους. Μια μέρα η μαμά έστειλε το κορίτσι να πάει πράγματα στη γιαγιά της που είναι άρρωστη, συμβουλευοντάς την να μην βγει από το μονοπάτι γιατί στο δάσος υπάρχουν λύκοι. Η Κοκκινোসκουφίτσα πηγαίνοντας προς το σπίτι της γιαγιάς συνάντησε ένα λύκο που της έδειξε ένα πιο σύντομο μονοπάτι, εκείνη παρακούγοντας τη μαμά της ακολούθησε τις οδηγίες του λύκου. Ο κακός λύκος βρήκε την ευκαιρία να πάει πρώτος στο σπίτι της γιαγιάς και αφού την έφαγε ξάπλωσε και περίμενε την Κοκκινোসκουφίτσα. Όταν το κορίτσι έφτασε στο σπίτι δεν παρατήρησε ότι κάτι δεν πήγαινε καλά κι' έτσι ο λύκος κατάφερε να την ξεγελάσει ώστε να τον πλησιάσει και

να καταφέρει να την φάει. Πριν τη φάει όμως ένας ξυλοκόπος άκουσε τις φωνές της και πήγε να την σώσει, τέλος ανάγκασε τον λύκο να βγάλει και τη γιαγιά από την κοιλιά του.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Στην ιστορία της Κοκκίνοσκουφίτσας το μοναδικό ζώο που υπάρχει και μάλιστα κατέχει έναν από τους βασικούς ρόλους, είναι ο λύκος. Κακός και πονηρός καταφέρνει να ξεγελάσει ένα μικρό κορίτσι ώστε να το φάει. Έχοντας αρκετά ανθρώπινα χαρακτηριστικά όπως η ομιλία και η πολύπλοκη σκέψη, ο λύκος δεν αρκείται στο να φάει το κορίτσι όταν το βρήκε στο δάσος για να ικανοποιήσει την πείνα του, αλλά θέλει να την παρασύρει και να την πλανέψει. Ακόμη και όταν πήγε στο σπίτι της γιαγιάς δεν έφαγε τη γιαγιά και έμεινε να περιμένει το κορίτσι, αλλά ντύθηκε με τα ρούχα της γιαγιάς ώστε να το ξεγελάσει. Η συμπεριφορά αυτή σίγουρα απέχει κατά πολύ από την αληθινή εικόνα του λύκου, ακόμη και η ικανοποίησή του όταν ξεγέλασε το κορίτσι στο δάσος αποτελεί καθαρά ανθρώπινο χαρακτηριστικό.

Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό: Στη συγκεκριμένη ιστορία δεν αναφέρεται κάποιο άλλο ζώο, ούτε κάποιο ζώο βοηθός για την Κοκκίνοσκουφίτσα, ωστόσο στην εικονογράφηση φαίνεται να τη συνοδεύουν κάποια χαρούμενα ζώακια του δάσους, χωρίς όμως συμμετοχή την εξέλιξη της ιστορίας.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Άλλο ένα παραμύθι όπου πρωταγωνιστής είναι ο κακός λύκος που κίνητρό του αυτή τη φορά δεν είναι μόνο η ικανοποίηση του αισθήματος της πείνας, αλλά η ικανοποίηση από την αποπλάνηση ενός αθώου κοριτσιού, χαρακτηριστικό που δεν παρουσιάζει ούτε ο λύκος αλλά ούτε και κάποιο άλλο ζώο στο ζωικό βασίλειο. Εκτός του ότι ο άνθρωπος δεν ανήκει στη διατροφική αλυσίδα του λύκου, αξίζει να διευκρινιστεί ότι αυτή η πολυπλοκότητα της σκέψης και η ικανότητα μηχανορραφίας ίσως να είναι από τα λίγα χαρακτηριστικά που μας διαφοροποιούν απ' τα ζώα.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή με άλλα ζώα: Στο ξεκίνημα κιάλας του παραμυθιού αντιλαμβανόμαστε ότι οι άνθρωποι φοβούνται τον λύκο, καθώς η μητέρα του κοριτσιού τον επισημαίνει ως μοναδικό κίνδυνο κατά τη διάρκεια της διαδρομής. Ωστόσο το κορίτσι δεν φαίνεται να συμμερίζεται την άποψη της μαμάς της αφού του μιλάει και ακούει τη συμβουλή του, κάτι όμως που ανατρέπεται στη συνέχεια αφού ο λύκος προσπαθεί να την φάει και το κορίτσι φωνάζει από φόβο.

Κατάληξη του ζώου στο παραμύθι: Ο λύκος στο τέλος της ιστορίας δεν καταφέρνει να φτάσει στον σκοπό του που ήταν να φάει τη γιαγιά και την Κοκκινোসκουφίτσα, αφού παρενέβη ένας ξυλοκόπος που περνούσε από εκεί και τις έσωσε. Ενώ στη συγκεκριμένη εκδοχή δεν αναφέρεται η θανάτωση του λύκου, στο κλείσιμο της ιστορίας λέγεται ότι ο κυνηγός ανάγκασε τον λύκο να βγάλει τη γιαγιά από την κοιλιά του. Η συγκεκριμένη σκηνή ενώ δεν περιέχει κάποιου είδους βία, παραπέμπει στην εκδοχή του γνωστού παραμυθιού όπου ο ξυλοκόπος σκοτώνει τον λύκο για να βγάλει από μέσα τη γιαγιά, κάτι που θεωρείται φυσιολογικό από τον αναγνώστη και τον δέκτη, ενώ παράλληλα προκαλεί ικανοποίηση.

Εικονογράφηση: Και σε αυτό το παραμύθι η εικόνα και το κείμενο είναι χωρισμένα σε δυο σελίδες. Στην πρώτη σελίδα φαίνεται η Κοκκινোসκουφίτσα να περπατάει χαρούμενη στο δάσος συνοδευόμενη από χαρούμενα ζώακια, στη δεύτερη σελίδα είναι η εικόνα του λύκου που στέκεται και κοιτάει πονηρά την Κοκκινোসκουφίτσα να απομακρύνεται. Η εικονογράφηση αρχικά φαίνεται να είναι από μια ουδέτερη σκηνή του παραμυθιού, αλλά από το χαιρέκακο χαμόγελο του λύκου ο αναγνώστης μπορεί να αντιληφθεί ότι είναι η στιγμή που ο λύκος έχει καταφέρει να ξεγελάσει το κορίτσι ώστε να πάρει τον δρόμο που της υπέδειξε, κομβικό σημείο δηλαδή για την επίτευξη του σκοπού του.

Επιμύθιο: «Τα παιδιά πρέπει να ακούν τις συμβουλές των γονιών τους και να μην εμπιστεύονται ποτέ τους αγνώστους». Άλλο ένα παραμύθι στο οποίο πρωταγωνιστεί ο λύκος και στο τέλος θίγεται και πάλι το θέμα της εμπιστοσύνης. Ενώ το ζήτημα της εμπιστοσύνης είναι πιο συγκεκριμένο αυτή τη φορά και πιο εύκολο να γίνει κατανοητό υπάρχει κάτι που εμποδίζει την όλη διαδικασία. Το ηθικό δίδαγμα καταλήγει στο ότι δεν πρέπει να δείχνουμε εμπιστοσύνη σε κάποιον άγνωστο, αλλά το μοναδικό άγνωστο στοιχείο για ένα παιδί στο παραμύθι είναι ο λύκος. Θεωρητικά οι άγνωστοι στους οποίους αναφέρεται το επιμύθιο είναι άνθρωποι, ωστόσο ένα παιδί τόσο μικρό ηλικιακά δεν είναι σε θέση να κάνει αυτόν τον συνειρμό, από τη στιγμή μάλιστα που ένας άγνωστος άνδρας θα σώσει εκείνη και τη γιαγιά της από τον λύκο. Μεγαλύτερες λοιπόν είναι οι πιθανότητες το παιδί να αρχίσει να φοβάται τους λύκους παρά τους άγνωστους προς αυτό ανθρώπους.

3.5. Τα τρία γουρουνάκια

Περίληψη: Τρία γουρουνάκια που ζούσαν με τη μαμά τους μεγάλωσαν και αποφάσισαν να φτιάξουν τα δικά τους σπίτια για να ζήσουν μόνα τους πια. Το ένα γουρουνάκι έφτιαξε ένα σπιτάκι

από άχυρα, το δεύτερο ένα από ξύλα και το τρίτο που ήταν προνοητικό αποφάσισε να φτιάξει τι σπιτάκι του με τούβλα και τσιμέντο για να είναι πιο ανθεκτικό. Όλο αυτό τον καιρό όμως ο κακός λύκος παρακολουθούσε τα γουρουνάκια. Πρώτα πήγε στο σπιτάκι με τα άχυρα, το φύσηξε και διαλύθηκε αμέσως, έτσι το γουρουνάκι έτρεξε στο αδελφάκι με το ξύλινο σπιτάκι. Ο λύκος φύσηξε και γκρέμισε και το ξύλινο σπιτάκι, έτσι τα δυο γουρουνάκια έτρεξαν στο σπίτι του μεγαλύτερου αδελφού τους. Όσο και αν προσπάθησε ο λύκος να γκρεμίσει αυτό το τρίτο σπιτάκι δεν τα κατάφερε κι' έτσι αποφάσισε να μπει μέσα από την καμινάδα. Τα γουρουνάκια έβαλαν αμέσως φωτιά στο τζάκι και ο λύκος έφυγε ουρλιάζοντας από τον πόνο αφού στην προσπάθειά του να κατέβει, κάηκε η ουρά του.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Στο παραμύθι με τα τρία γουρουνάκια πρωταγωνιστές είναι τα γουρουνάκια αλλά και ο λύκος. Κανένα άλλο ζώο δεν κατέχει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας, αν και αναφέρονται σε κάποιο σημείο τα σκιουράκια και οι πεταλούδες που έπαιζαν με τα γουρουνάκια.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Τα τρία γουρουνάκια είναι άλλο ένα γνωστό παραμύθι όπου ο λύκος έχει αποκλειστικά τον ρόλο του κακού στην ιστορία. Στη συγκεκριμένη εκδοχή δεν αναφέρεται πουθενά ότι ο λύκος κυνηγάει τα γουρουνάκια για να τραφεί, ενώ φαίνεται να προσπαθεί να τους κάνει κακό. . Ο λύκος λοιπόν σε αυτή την ιστορία είναι ένα πονηρό ζώο που κυνηγάει τα άλλα ζώα για να τους κάνει κακό, χωρίς να αναφέρεται κάποιος συγκεκριμένος λόγος. Αυτή η εκδοχή δεν έχει λογική, αφού στη φύση τα ζώα μπορούν να κάνουν κακό σε άλλα ζώα είτε επειδή ανήκουν στη διατροφική τους αλυσίδα ή για να διεκδικήσουν την κυριαρχία σε αγέλη ή ακόμα και σε περιοχή.

Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό: Τα τρία γουρουνάκια, όπως και η μαμά τους ζουν ανέμελα και ξέγνοιαστα, απαλλαγμένα από κάθε αρνητικό συναίσθημα. Το μόνο που θέλουν είναι να απολαμβάνουν τη ζωή τους χωρίς να βλάπτουν κάποιον, κάτι που όμως έκαναν όπως βλέπουμε στο τέλος της ιστορίας όπου έκαψαν την ουρά του λύκου. Το γεγονός αυτό δεν φαίνεται να επηρεάζει αρνητικά τον αναγνώστη ή τον ακροατή, αφού τα γουρουνάκια προσπαθούσαν να προστατευθούν, οπότε και μετά το τέλος της ιστορίας εξακολουθούν να κατέχουν τον τίτλο του καλού και αθώου ζώου.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή με άλλα ζώα: Η σχέση του λύκου με τα γουρουνάκια χαρακτηρίζεται κυρίως από φόβο, αφού ο λύκος προσπαθεί για αδιευκρίνιστο λόγο να τους κάνει

κακό και τα ίδια τα γουρουνάκια φοβούμενα για τη ζωή τους τρέχουν να κρυφτούν. Ωστόσο τα γουρουνάκια έχουν φιλικές σχέσεις με άλλα ζώα του δάσους, όπως οι πεταλούδες και τα σκιουράκια, ενώ ο λύκος φαίνεται θυμωμένος και απομονωμένος, αφού δεν γίνεται καμία αναφορά σε επαφή με κάποιο από τα ζώα που αναφέρονται στο παραμύθι ή με κάποιο άλλο ζώο του δάσους.

Κατάληξη ζώου στο παραμύθι: Και σε αυτό το παραμύθι η κατάληξη είναι θετική για τα ζώα που θεωρούνται καλά, ενώ ο κακός ο λύκος απομακρύνεται πληγωμένος και ηττημένος. Βλέπουμε ακόμη ένα τέλος που προκαλεί ικανοποίηση και παρά το γεγονός ότι ένα ζώο τραυματίζεται από κάποια άλλα, δεν προκαλεί κανένα αίσθημα συμπόνιας. Ο αναγνώστης και ο ακροατής χαίρονται που τα κατατρεγμένα ζώα της ιστορίας είναι πλέον ασφαλή, και ικανοποιούνται που ο λύκος, αν και τραυματισμένος, έφυγε. Τα γουρουνάκια λοιπόν καταλαβαίνουμε ότι συνέχισαν να ζουν ευτυχισμένα, ενώ το θετικό στοιχείο είναι ότι και ο λύκος συνέχισε να ζει αφού δεν υπάρχει ούτε αναφορά ούτε κάποιο υπονοούμενο για τον θάνατό του.

Εικονογράφηση: Άλλη μια φορά βλέπουμε την εικόνα και το κείμενο χωρισμένη σε δυο σελίδες. Στην πρώτη εικόνα υπάρχουν τα τρία γουρουνάκια φοβισμένα να έχουν κλειστεί μέσα στο σπίτι καθώς και ένα σκιουράκι στη σκεπή να προσπαθεί να κρατηθεί από την καμινάδα. Στη δεύτερη σελίδα βρίσκεται ο λύκος, πάλι μόνος του, να προσπαθεί φουτώντας να γκρεμίσει το σπιτάκι, ενώ από τα χαρακτηριστικά του προσώπου και τη στάση του σώματός του εύκολα μπορούμε να διακρίνει κανείς το θυμό του.

Επιμύθιο: «Η προσπάθεια και η σκληρή δουλειά πάντα αποδίδουν τελικά και πρέπει να βάζουμε το καθήκον πάνω από τη διασκέδαση». Σε αυτό το παραμύθι η παρουσίαση αλλά και η αντιμετώπιση του λύκου φαίνεται να διαφέρει σε σχέση με τα δυο προηγούμενα παραμύθια στα οποία πρωταγωνιστούσε. Το τέλος της ιστορίας είναι λιγότερο βίαιο, ενώ αντίστοιχα και το ηθικό δίδαγμα εστιάζει στην προσωπική προσπάθεια και ανάπτυξη χωρίς να εμπλέκεται κάποιο άλλο μέλος. Αυτό είναι ένα θετικό στοιχείο για την κατανόηση του νοήματος από ένα μικρό παιδί, αλλά και για την αποφυγή κάποιας παρανόησης που θα είχε ως αποτέλεσμα τον φόβο ή την απέχθεια προς τον ίδιο ή και ολόκληρο το είδος του λύκου.

3.6. Οι μουσικοί της Βρέμης

Περίληψη: Η ιστορία ξεκινάει με έναν γάιδαρο που τον κακομεταχειριζόταν το αφεντικό του και έναν σκύλο που εγκαταλείφθηκε, οι δυο τους συναντήθηκαν και αφού ήξεραν και οι δύο να παίζουν ένα μουσικό όργανο αποφάσισαν να πάνε στην πόλη της Βρέμης και να γίνουν μουσικοί. Στο δρόμο τους συνάντησαν έναν κόκορα και έναν γάτο που επίσης είχαν εγκαταλειφθεί και αποφάσισαν οι τέσσερις τους να συνεχίσουν το ταξίδι μαζί. Σε λίγο όμως νύχτωσε και όντας όλοι πεινασμένοι και κουρασμένοι αποφάσισαν να κάνουν στάση σε ένα σπίτι που βρέθηκε στο δρόμο τους. Στο σπίτι ζούσαν κάποιοι ληστές και τα ζώα για να τους ξεγελάσουν ανέβηκαν το ένα πάνω στο άλλο και άρχισαν να παίζουν μουσική και να τραγουδούν. Όταν οι ληστές είδαν στο σκοτάδι αυτή την παράξενη φιγούρα φοβήθηκαν και άρχισαν να τρέχουν αφήνοντας τα πάντα πίσω στο σπίτι, έτσι τα ζώα δεν χρειάστηκε να πάνε στη Βρέμη και έμειναν εκεί να παίζουν όλη μέρα μουσική απαλλαγμένα πια από τα σκληρόκαρδα αφεντικά τους.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Στους μουσικούς της Βρέμης, πρωταγωνιστές είναι τέσσερα ζώα τα οποία δεν είχαν περάσει καλά μέχρι τώρα με τα αφεντικά τους και αποφάσισαν να πάρουν τη ζωή στα χέρια τους. Το στοιχείο του ανθρωπομορφισμού είναι έντονο σε αυτή την ιστορία, καθώς τα ζώα όχι μόνο μιλάνε και σκέφτονται πολύπλοκα, αλλά έχουν την ικανότητα να παίζουν μουσικά όργανα και να τραγουδάνε.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Στο παραμύθι αυτό δεν υπάρχει κάποιο ζώο που να παρουσιάζεται με αρνητικό τρόπο, ενώ είναι ένα από τα λίγα λαϊκά παραμύθια που οι άνθρωποι κατέχουν τον ρόλο του κακού.

Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό: Όπως αναφέραμε και παραπάνω, τα τέσσερα ζώα της ιστορίας είναι ταλαιπωρημένα χωρίς κακές σκέψεις και κίνητρα, με μοναδικό τους σκοπό να ζήσουν μια ανέμελη και ευτυχισμένη ζωή από εδώ και πέρα, απαλλαγμένα από κάθε ανθρώπινη παρουσία.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή με άλλα ζώα: Η σχέση των ζώων μεταξύ τους είναι άψογη και χαρακτηρίζεται από κατανόηση και συνεργασία. Αν και είναι τέσσερα τόσο διαφορετικά μεταξύ τους ζώα, έχουν ως κοινό βίωμα την εκμετάλλευση τους από ανθρώπους. Ο σκύλος, η γάτα και ο κόκορας βίωσαν την παθητική κακοποίηση αφού τα αφεντικά τους αδιαφορούσαν για εκείνα και στο τέλος τα εγκατέλειψαν, ενώ ο γάιδαρος, ένα από τα πλέον κακοποιημένα ζώα στον κόσμο, βίωσε την ενεργητική κακοποίηση αφού η ιστορία ξεκινάει λέγοντας ότι το έσκασε γιατί το

αφεντικό του τον κακομεταχειριζόταν. Όλα τα παραπάνω μας δίνουν την εικόνα της παλαιότερης αλλά και της σύγχρονης κοινωνίας όπου τα ζώα αποτελούν εργαλεία για τους ανθρώπους, ενώ όταν δεν τους εξυπηρετούν πλέον σε κάτι τα εγκαταλείπουν με περίσσια ευκολία.

Κατάληξη του ζώου στο παραμύθι: Το παραμύθι τελειώνει με τα ζώα να έχουν ανεξαρτητοποιηθεί και να ζουν τη ζωή που ονειρευόντουσαν. Ενώ το τέλος αφήνει στον αναγνώστη και στον ακροατή μια αίσθηση χαράς, αξίζει να πούμε ότι ίσως αυτό το τέλος κάπως τον παραπλανάει, αφού δυστυχώς στην πραγματικότητα δεν έχουν όλες οι ιστορίες με κακοποιημένα ζώα το ίδιο αίσιο τέλος.

Εικονογράφηση: Οι μουσικοί της Βρέμης είναι άλλο ένα παραμύθι που πρωταγωνιστικό ρόλο έχουν τα ζώα. Έτσι και στην εικονογράφηση βλέπουμε στη δεύτερη σελίδα να έχουν ανέβει το ένα πάνω στο άλλο ενώ χαρούμενα παίζουν τα όργανά τους και τραγουδούν για να τρομάξουν τους ληστές. Αν και θα μπορούσε κανείς να πει ότι αυτό που κάνουν σε αυτή τη σκηνή τα ζώα είναι πράξη πονηριάς, στην εικονογράφηση τα πρόσωπά τους είναι τόσο χαρούμενα και αθώα κάτι που συνδυάζεται με την ιστορία και τον λόγο που τα οδήγησε να κάνουν κάτι τέτοιο. Αντίθετα στην πρώτη σελίδα βλέπουμε ανθρώπους τρομαγμένους, κάτι που έρχεται σε σύγκρουση με τον ρόλο τους στην ιστορία και τις πράξεις τους, αφού αυτοί είναι οι ληστές. Ακόμη και στην απεικόνιση των ληστών λοιπόν επιλέγεται μια σκηνή στην οποία φαίνεται ένα άλλο πρόσωπο από αυτό που πραγματικά έχουν.

Επιμύθιο: «Με τη βοήθεια των φίλων μας μπορούμε να κάνουμε τα πάντα». Ένα παραμύθι που παρουσιάζει τη δύναμη της φιλίας και της συντροφικότητας, καταλήγει σε ένα ηθικό δίδαγμα που εστιάζει στο ίδιο μήνυμα. Αν και η ιστορία από την αρχή παρουσιάζει κάποια από τα σημαντικότερα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας σχετικά με τα ζώα, όπως είναι η εκμετάλευση και η εγκατάλειψη, έχει ένα αίσιο τέλος για τα ζώα αυτά ενώ το ίδιο αίσιο είναι και το επιμύθιο που τη συνοδεύει. Θετικό σε αυτή την περίπτωση είναι ότι ένα παιδί μπορεί να οδηγηθεί στη σκέψη ότι οι φίλοι μας για τους οποίους μιλάει το επιμύθιο είναι τα ζώα, αφού η ιστορία διαδραματίζεται με αυτά ως κύριους πρωταγωνιστές.

3.7. Ο παπουτσωμένος γάτος

Περίληψη: Ένας μυλωνάς κληρονόμησε από τον πατέρα του μόνο έναν γάτο, οποίος καθησύχασε το νεαρό λέγοντάς του ότι αν του έδινε ένα ζευγάρι μπότες, θα τον βοηθούσε να γίνει πλούσιος.

Αφού έγινε αυτό ο γάτος χρησιμοποίησε διάφορα κόλπα και δώρα για να πλησιάσει τον βασιλιά και να τον πείσει ότι ο αφέντης του ήταν σπουδαίος και τρανός. Αφού το κατάφερε αποφάσισε να πάει στο κάστρο του δράκου που μπορούσε να μεταμορφωθεί σε ότι πλάσμα ήθελε. Προκάλεσε τον δράκο να μεταμορφωθεί σε ένα ποντίκι και ξεγελώντας τον, τον έφαγε. Έτσι πήγε να μείνει στο κάστρο με τον αφέντη του και αφού πια ο βασιλιάς ήταν σίγουρος ότι ο νεαρός ήταν πλούσιος και αριστοκράτης, του έδωσε το χέρι της κόρης του.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Ήδη απ' τον τίτλο του παραμυθιού καταλαβαίνουμε ότι πρωταγωνιστικό ρόλο στην ιστορία έχει ένας γάτος. Έντονο είναι το στοιχείο του ανθρωπομορφισμού καθώς ο γάτος μιλάει, περπατάει στα δυο πόδια και σκέφτεται τρόπους ώστε να κάνει το αφεντικό του ευτυχισμένο.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Στην παρούσα ιστορία δεν υπάρχει κάποιο άλλο ζώο, εκτός από τον γάτο. Οι μοναδικές φορές που αναφέρεται άλλο ζώο είναι όταν ο γάτος πήγε στον βασιλιά δώρο ένα κουνέλι που έπιασε στο κυνήγι και ο δράκος που μπορούσε να μεταμορφωθεί σε όλα τα ζώα. Κανένα στοιχείο όμως δεν υπάρχει για ζώα με αρνητικά χαρακτηριστικά.

Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό: Όπως προαναφέραμε το μοναδικό ζώο που έχει ενεργό ρόλο στην ιστορία είναι ο παπουτσωμένος γάτος. Ως πιστός υπηρέτης κάνει ότι μπορεί για να γίνει ο αφέντης του πλούσιος και ευτυχισμένος. Αν και φαίνεται στην ιστορία να ξεγελάει τον βασιλιά αλλά και τον δράκο, κίνητρό του ήταν να προσφέρει μια καλή και ξέγνοιαστη ζωή στο αφεντικό του.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή με άλλα ζώα: Η σχέση του γάτου με τους ανθρώπους είναι άψογη και μάλιστα φαίνεται να μην δίνει κανείς σημασία στο γεγονός ότι ήταν απλά ένας γάτος αφού μπορούσε να επικοινωνήσει και να συμπεριφερθεί ακριβώς όπως θα έκανε και ένας άνθρωπος. Αρχικά ο νεαρός απογοητεύτηκε που ο πατέρας του του κληροδότησε ένα ζώο και αυτό φαίνεται στην αρχή όπου ο γάτος χρειάστηκε να τον καθησυχάσει λέγοντάς του ότι θα του φέρει πλούτη που δεν φαντάζεται. Ωστόσο αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι ο γάτος αποτέλεσε μέρος της κληρονομιάς και ότι από την αρχή μέχρι το τέλος η δράση του ήταν προσανατολισμένη στο να υπηρετήσει τα συμφέροντα του ιδιοκτήτη του.

Κατάληξη του ζώου στο παραμύθι: Αν και δεν γίνεται κάποια συγκεκριμένη αναφορά στο ζώο, αφού το παραμύθι έχει ένα αίσιο τέλος για το αφεντικό του γάτου, συμπεραίνουμε ότι και εκείνος στο εξής θα έχει μια ήρεμη ζωή μαζί με τον ιδιοκτήτη του.

Εικονογράφηση: Η εικόνα και το κείμενο σε αυτό το παραμύθι χωρίζεται ίσα στις δυο σελίδες αφού την πρώτη την καταλαμβάνει το κείμενο ενώ στη δεύτερη βρίσκεται σχεδόν ολόκληρη η εικονογράφηση. Στην εικόνα βλέπουμε τον γάτο να απολαμβάνει τη στιγμή που έχει πιάσει το ποντίκι και να το φάει. Το ποντίκι αντί να είναι τρομαγμένο έχει έκφραση θυμού ίδια με αυτή που έχει το πρόσωπο στο κάδρο πίσω από τον γάτο και αυτό δικαιολογείται καθώς δεν είναι ένα συνηθισμένο ποντίκι, αλλά είναι το ίδιο το πρόσωπο του κάδρου, ο δράκος δηλαδή ο οποίος ξεγελάστηκε από τον γάτο.

Επιμύθιο: «Η εξυπνάδα έχει μεγαλύτερη αξία από τη σωματική δύναμη». Ένα παραμύθι που έχει ως πρωταγωνιστή ένα γάτο ο οποίος έρχεται αντιμέτωπος με διάφορες δυσκολίες αλλά πάντα καταφέρνει να τα βγάλει πέρα, καταλήγει σε ένα ηθικό δίδαγμα που επαινεί την εξυπνάδα και απομυθοποιεί τη σωματική δύναμη. Φυσικά ο πρωταγωνιστής είναι ένα ζώο και με βάση την ιστορία σε συνδυασμό με το επιμύθιο θα μπορούσε κανείς να πει ότι προκαλούνται θετικά συναισθήματα στα παιδιά για τον γάτο και ίσως γενικότερα για τα ζώα. Παρατηρώντας όμως πιο προσεκτικά μπορούμε να αντιληφθούμε ότι ο τρόπος και τα χαρακτηριστικά που έχουν προσδοθεί στον πρωταγωνιστή παραπέμπουν περισσότερο σε άνθρωπο παρά σε οποιοδήποτε άλλο ζώο.

3.8. Η κότα με τα χρυσά αυγά

Περίληψη: Ένας πολύ φτωχός άντρας ζούσε σε μία καλύβα και καθώς δεν είχε καθόλου χρήματα έτρωγε ρίζες και φρούτα του δάσους. Μια μέρα τον επισκέφθηκε ένας γέροντας και του ζήτησε φιλοξενία ενώ φεύγοντας για να τον ευχαριστήσει του έκανε δώρο μια κότα που όπως είπε θα του έδινε πολλές χαρές. Η κότα γεννούσε χρυσά αυγά, κι έτσι μπόρεσε ο άνθρωπος να γίνει πλούσιος και να περνάει όμορφα την ημέρα του χωρίς να δουλεύει. Σε λίγο καιρό όμως του μπήκε η ιδέα ότι θα μπορούσε να γίνει βασιλιάς και αντί να περιμένει να γεννάει η κότα ένα χρυσό αυγό την ημέρα, αποφάσισε να την σκοτώσει και να πάρει όσο χρυσάφι είχε μέσα στην κοιλιά της. Αυτή η πράξη όμως είχε ως αποτέλεσμα να εξαφανιστούν όλα τα πλούτη που είχε αποκτήσει μέχρι στιγμής και να γίνει πάλι φτωχός.

Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι: Αν και στην ιστορία αυτή το μοναδικό ζώο που υπάρχει, δεν έχει κανένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό, έχει βασικό ρόλο στην πλοκή της ιστορίας και ακόμη σημαντικότερο ρόλο στην αλλαγή της ζωής του ιδιοκτήτη της.

Ζώο που παρουσιάζεται ως κακό: Δεν υπάρχει κανένα ζώο που να φαίνεται κακό στη συγκεκριμένη ιστορία.

Ζώο που παρουσιάζεται ως καλό: Αν και όπως προ είπαμε το ζώο που πρωταγωνιστεί δεν έχει κάποιο ανθρώπινο χαρακτηριστικό ή συμπεριφορά, το γεγονός ότι υπομονετικά προσφέρει στο αφεντικό της αυτό για το οποίο την χρειάζεται, δηλαδή τα χρυσά αυγά, δίνει την αίσθηση ενός καλού και ήρεμου ζώου.

Σχέση ζώου με ανθρώπους ή άλλα ζώα: Η σχέση του ζώου με τον άνθρωπο της ιστορίας είναι μια καθαρά εργαλειακή σχέση. Ο άνθρωπος φροντίζει και χρησιμοποιεί το ζώο προς όφελός του. Ο προηγούμενος ιδιοκτήτης χαρίζει την κότα δείχνοντας έτσι ότι δεν έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία για εκείνον και την αντιμετωπίζει σαν αντικείμενο. Ο επόμενος ιδιοκτήτης την αντιμετωπίζει και αυτός σαν αντικείμενο και ως μέσο για να πετύχει τον στόχο του, να γίνει δηλαδή πλούσιος.

Κατάληξη του ζώου στο παραμύθι: Η κότα στο τέλος του παραμυθιού θανατώνεται από τον άνθρωπό της. Ξεκάθαρη πια η αδιαφορία προς το ζώο και το σκεπτικό ότι ήταν απλά ένα εργαλείο για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, ο ιδιοκτήτης φτάνει στο σημείο να την σκοτώσει. Θέλοντας να κερδίσει κάτι παραπάνω από αυτό που του προσέφερε μέχρι τότε η κότα αδιαφορεί τελείως για τη ζωή της, ενώ με τον τρόπο που ολοκληρώνεται η ιστορία και η αναφορά στο ότι ο ιδιοκτήτης έγινε και πάλι φτωχός, φαίνεται να επιδιώκεται η συμπόνια και η λύπηση προς τον άνθρωπο και όχι προς το ζώο.

Εικονογράφηση: Στο παραμύθι της κότας με τα χρυσά αυγά παρατηρείται ότι το κείμενο πλαισιώνει και πάλι την εικόνα, η οποία είναι εξίσου χωρισμένη και στις δυο σελίδες. Στην εικονογράφηση βλέπουμε την κότα ευχαριστημένη, τον ιδιοκτήτη χαρούμενο και το πουλάκι που είναι καθισμένο στο παράθυρο δείχνει γαλήνιο ενώ το ποντικάκι φαίνεται να έχει μια έκφραση απορίας αφού είδε την κότα να γεννάει ένα χρυσό αυγό. Κανένα αρνητικό συναίσθημα δεν διακρίνεται σε κάποιο από τα πρόσωπα που παρουσιάζονται στην εικόνα και βέβαια τίποτα δεν την συνδέει την άσχημη κατάληξη της ιστορίας.

Επιμύθιο: «Καλύτερα να είμαστε ευχαριστημένοι με αυτά που έχουμε παρά να τα χάνουμε όλα από την ανυπομονησία και την απληστία μας». Στο τελευταίο παραμύθι που αναλύω, υπάρχει και πάλι ένα επιμύθιο το οποίο φαινομενικά δεν συνδέεται με το ζώο που παίρνει μέρος στην ιστορία. Εκ πρώτης όψεως πρόκειται για ένα ηθικό δίδαγμα που μιλάει για την αξία του να είμαστε ικανοποιημένοι με αυτά που έχουμε και να μην είμαστε άπληστοι. Το αρνητικό στοιχείο, κατά τη γνώμη μου, είναι ότι ακόμη και εδώ το ζώο που έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην ιστορία κατέχει θέση αντικειμένου σε αυτή αλλά και στο επιμύθιο. Το ηθικό δίδαγμα δεν έχει ουδεμία σχέση με το ζώο και τον βάνουσο τρόπο με τον οποίο θανατώθηκε, αλλά αντιθέτως επιλέχθηκε να προωθήσει μια αξία σχετικά με την κατοχή πραγμάτων.

3.9. Ρόλος των συγκεκριμένων παραμυθιών

Γνωρίζοντας πλέον την ιστορία του καθενός από τα παραπάνω παραμύθια και τον παιδαγωγικό τους ρόλο, μπορούμε να διακρίνουμε ότι σκοπός τους είναι να καταλήξουν σε ένα ηθικό δίδαγμα και να προωθήσουν κάποιον ηθικό κανόνα που θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη ομαλών σχέσεων μεταξύ των μελών της κοινωνίας μας. Σύμφωνα όμως με τη θεωρία των πρώτων κεφαλαίων και την ερμηνεία των παραμυθιών, μπορεί κανείς να κατανοήσει ότι είναι εύκολο να διαστρεβλωθούν τα δεδομένα, που παρουσιάζονται, από τα παιδιά και αυτό να έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας βασισμένης στα συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς προς τα άλλα ζώα.

3.9.1. Ο ρόλος του ζώου στο παραμύθι

Η ύπαρξη κάποιου ζώου, ακόμη και αν αυτό δεν κατέχει κάποιο ανθρώπινο χαρακτηριστικό, ως μέρος της ιστορίας φαίνεται να είναι αναπόσπαστο κομμάτι του παραμυθιού. Στις περισσότερες βέβαια περιπτώσεις διακρίνεται το φαινόμενο του ανθρωπομορφισμού μιας και αυτό κάνει την ιστορία πιο ενδιαφέρουσα για μικρούς αλλά και μεγάλους αναγνώστες ή ακροατές. Η συχνότητα του ανθρωπομορφισμού γίνεται εύκολα αντιληπτή και στα παραμύθια που μελετώνται σε αυτή την εργασία. «Το βιβλίο της ζούγκλας», «Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια», «Η Κοκκινোসκουφίτσα», «Τα τρία γουρουνάκια», «Η Χρυσομαλλούσα», «Οι μουσικοί της Βρέμης» και ο «Παπουτσωμένος γάτος» είναι ιστορίες στις οποίες τα ζώα δεν παρουσιάζονται με τα φυσικά χαρακτηριστικά τους, αλλά έχουν ανθρώπινες ιδιότητες (μιλούν, σκέφτονται δρουν σαν άνθρωποι). Όλα τα ζώα που συμμετέχουν σε αυτές τις ιστορίες έχουν ιδιαίτερη σημασία για την πλοκή, αλλά τα ζώα με ανθρώπινα χαρακτηριστικά είτε κατέχουν μερικώς πρωταγωνιστικό ρόλο

είτε το παραμύθι είναι αποκλειστικά βασισμένο σε αυτά, όταν δεν υπάρχει η ανθρώπινη παρουσία (όπως στον λύκο με τα επτά κατσικάκια και στα τρία γουρουνάκια).

3.9.2. Το ζώο που παρουσιάζεται ως κακό

Στα περισσότερα λαϊκά παραμύθια απαραίτητη θεωρείται η παρουσία κάποιου κακού, ώστε να είναι πιο ενδιαφέρουσα η ιστορία, να υπάρχει ηθικό δίδαγμα και να έρθει στο τέλος η ικανοποίηση με την τιμωρία του κακού και την ευτυχία του καλού. Σε πολλές περιπτώσεις τον ρόλο του κακού αναλαμβάνουν τα ζώα όπως στο βιβλίο της ζούγκλας όπου τον ρόλο αυτό τον έχει ο τίγρης και η μαϊμού που θέλουν να βλάψουν τον Μόγλη και στη Χρυσομαλλούσα όπου οι αρκούδες που ενώ δεν βλάπτουν το κοριτσάκι, ο τρόπος που κλείνει η ιστορία, αφήνει να εννοηθεί ότι οι αρκούδες είναι κακές και υποδηλώνει για το ζώο ένα αίσθημα φόβου. Εξίσου στις ιστορίες του λύκου με τα επτά κατσικάκια, της Κοκκινοσκουφίτσας και του λύκου με τα τρία γουρουνάκια, την θέση του κακού έχει πάλι ένα ζώο που είναι το ίδιο και στις τρεις περιπτώσεις. Ο λύκος και στα τρία παραμύθια προσπαθεί να βλάψει είτε τα άλλα ζώα είτε την Κοκκινοσκουφίτσα και τα χαρακτηριστικά που του προσδίδονται σε όλη τη διάρκεια των ιστοριών είναι η κακία και η πονηριά. Συνεχίζοντας βλέπουμε ότι οι μόνες ιστορίες όπου τον ρόλο του κακού τον έχει ο άνθρωπος είναι το παραμύθι της κότας με τα χρυσά αυγά και των μουσικών της Βρέμης, ενώ στον Παπουτσωμένο γάτο δεν υπάρχει κανείς με αυτό τον ρόλο.

3.9.3. Το ζώο που παρουσιάζεται ως καλό

Όπως είναι αναμενόμενο εκτός από τον κακό κάθε ιστορία έχει και τον ρόλο του καλού. Στο βιβλίο της ζούγκλας μαζί με το Μόγλη που είναι ένα μικρό παιδί, καλά χαρακτηριστικά παρουσιάζουν και η λύκαινα, ο πάνθηρας αλλά και η αρκούδα που φροντίζουν και μεγαλώνουν το παιδί με αγάπη, πάραυτα υπερνικά ο φόβος για τα υπόλοιπα ζώα της ζούγκλας που αναγκάζουν το Μόγλη να απομακρυνθεί από αυτή. Οι μουσικοί της Βρέμης είναι ζώα αγνά που παρά την ταλαιπωρία τους θέλουν μόνο να ζήσουν ελεύθερα και ευτυχισμένα χωρίς να αποζητούν να βλάψουν κάποιον, ενώ ο παπουτσωμένος γάτος και η κότα με τα χρυσά αυγά φαίνονται ζώα πιστά που υπηρετούν το αφεντικό τους μέχρι το τέλος της ιστορίας ή το δικό τους. Στην ιστορία της Χρυσομαλλούσας εκτός από τον φόβο που προκαλούν στο κορίτσι οι αρκούδες όταν τις είδε ξαφνικά, είναι ζώα που δεν είχαν καμία πρόθεση και κανένα κίνητρο να βλάψουν το κοριτσάκι. Τέλος στα παραμύθια του λύκου με τα επτά κατσικάκια, της Κοκκινοσκουφίτσας και του λύκου

με τα τρία γουρουνάκια ο καλός των ιστοριών είναι σε κάθε περίπτωση ο συμπρωταγωνιστής του λύκου είτε είναι ζώο ή άνθρωπος.

3.9.4. Σχέσεις ζώου με ανθρώπους ή άλλα ζώα

Στα παραμύθια «Το βιβλίο της ζούγκλας», «Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια», «Η Κοκκινোসκουφίτσα», «Τα τρία γουρουνάκια» και «Η Χρυσομαλλούσα» το συναίσθημα που επικρατεί είναι ο φόβος και η σχέση είναι αυτή του θύτη και του θύματος. Στον λύκο με τα τρία γουρουνάκια και στον λύκο με τα επτά κατσικάκια, τον ρόλο του θύτη τον έχει ο λύκος ενώ του θύματος τα ζώα που αναφέρονται στους αντίστοιχους τίτλους. Αντίθετα στα άλλα τρία παραμύθια τον ρόλο του θύτη έχουν ο τίγρης, η μαϊμού, ο λύκος και οι αρκούδες, ενώ το θύμα είναι σε κάθε περίπτωση ένα μικρό παιδί. Η χρήση ενός παιδιού στην ιστορία βοηθάει τους μικρούς ακροατές να ταυτιστούν, δίνοντας όμως και την εντύπωση ότι τα ζώα που προσπάθησαν να βλάψουν τους ήρωες στο παραμύθι, είναι απειλή και για τα ίδια οπότε τους δημιουργείται ένα αίσθημα φόβου ή αποστροφής προς αυτά. Τα ζώα θύτες στις ιστορίες είναι συνήθως ζώα άγνωστα προς εμάς όπως τα ζώα της ζούγκλας και του δάσους, με τον λύκο να έχει συχνή θέση σε αυτές και σχεδόν πάντα να είναι αυτός που θέλει να βλάψει τους άλλους. Μοναδική εξαίρεση στα παραμύθια που μελετάμε είναι η λύκαινα Ράκσα που παίρνει υπό την προστασία της τον Μόγλη και τον μεγαλώνει σαν δικό της παιδί, ωστόσο περισσότερη έμφαση δίνεται στην ιδιότητά της ως μητέρα, παρά ως λύκο. Παράλληλα βλέπουμε τον ρόλο του θύματος να κατέχουν συνήθως ζώα πιο γνωστά σε εμάς όπως τα κατσικάκια και τα γουρουνάκια. Αυτά τα ζώα θεωρούνται χαριτωμένα και αβοήθητα όπως τα έχουμε ζήσει ή έχουμε ακούσει, αλλά πάντα αποτελούσαν μέρος της διατροφής μας γι' αυτό και ο λύκος έχει σχεδόν πάντα να αντιμετωπίσει και να φάει αυτά τα πλάσματα. Τέλος στα παραμύθια «Ο Παπουτσωμένος γάτος», «Οι μουσικοί της Βρέμης», και «Η κότα με τα χρυσά αυγά» υπάρχει το στοιχείο της εργαλειοποίησης των ζώων. Ο γάτος περνάει καλά και δεν υπάρχει κανένα στοιχείο κακοποίησης, όμως σκεπτόμενοι το γεγονός ότι αποτέλεσε μέρος κληρονομιάς και το ότι σε όλη την ιστορία κάνει τα πάντα για να ικανοποιήσει και να γίνει αποδεκτός από το αφεντικό του, μπορούμε να αντιληφθούμε την άποψη που επικρατεί σχετικά με τα ζώα και τον ρόλο τους στη ζωή του ανθρώπου. Οι μουσικοί της Βρέμης ωστόσο δεν κατάφεραν ποτέ να ικανοποιήσουν τους ιδιοκτήτες τους. Από την αρχή κιόλας της ιστορίας δίνονται τα στοιχεία για τον κακοποιημένο γάιδαρο και τον παρατημένο σκύλο, ενώ στη συνέχεια προστίθενται και ο παρατημένος γάτος με τον παρατημένο κόκορα. Ο γάιδαρος της ιστορίας έχει δεχθεί ενεργητική κακοποίηση, κάτι που είναι σύνηθες ακόμη και σήμερα. Είναι γνωστό ότι είναι ένα ζώο με

υπομονή και ανέκαθεν λόγω αυτού και της αντοχής του χρησιμοποιούταν απ' τους ανθρώπους για να μεταφέρει πράγματα ή ακόμη και τους ίδιους. Ο σκύλος, η γάτα και ο κόκορας είναι δέκτες παθητικής κακοποίησης αφού έχουν εγκαταλειφθεί από τα αφεντικά τους. Άγνωστος και εδώ ο λόγος για τον οποίο οι άνθρωποι έκαναν αυτή την πράξη, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο δηλαδή τα ζώα να είναι μόνα και ταλαιπωρημένα ψάχνοντας τρόπο να επιβιώσουν. Η εγκατάλειψη είναι άλλη μια γνωστή περίπτωση σε εμάς αφού ακόμη και στις μέρες μας ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι εγκαταλείπουν τον σκύλο ή την γάτα τους επειδή δεν ικανοποιούν πλέον τις ανάγκες τους, όπως στην περίπτωση των κυνηγών ή ακόμη και επειδή τα βαρέθηκαν.

3.9.5. Κατάληξη ζώου στο παραμύθι

Στα παραμύθια «Το βιβλίο της ζούγκλας», «Η Χρυσομαλλούσα», «Ο Παπουτσωμένος γάτος» και «Οι μουσικοί της Βρέμης» το τέλος είναι αίσιο για όλους καθώς όλα τα πρόσωπα αυτών των ιστοριών συνέχισαν τη ζωή τους όπως πριν. Μια παρατήρηση που θα μπορούσαμε να κάνουμε είναι στην ιστορία των μουσικών της Βρέμης. Αν και το τέλος ήταν καλό για όλα τα ζώα, αφού απέκτησαν όλα όσα ήθελαν, θα λέγαμε ότι είναι ουτοπικό. Η αίσθηση που μας αφήνει αυτή η ιστορία είναι ότι όλα τα κακοποιημένα ζώα μπορούν να τα καταφέρουν μόνα τους και να έχουν μια καλή ζωή, κάτι που απέχει πολύ από την πραγματικότητα καθώς τα ζώα που έχουν μάθει να ζουν με ανθρώπους έχουν πάντα ανάγκη από φροντίδα, ενώ ελάχιστα είναι αυτά που καταφέρνουν να επιβιώσουν μετά από ενεργητική ή παθητική κακοποίηση. Η κότα με τα χρυσά αυγά στο τέλος της ιστορίας φαίνεται να θανατώνεται. Ξεχνώντας όσα του έχει προσφέρει ο ιδιοκτήτης της αποφασίζει να τη σκοτώσει. Ενώ αυτή η περίπτωση φαίνεται να απέχει από την πραγματικότητα αφού η κότα γεννάει χρυσά αυγά, η αλήθεια είναι ότι η περίπτωση αυτής της κότας είναι η ίδια με κάθε άλλης κότας. Τα κοτόπουλα είναι ένα απ' τα πιο βασανισμένα ζώα της σύγχρονης κοινωνίας καθώς μοναδικός σκοπός είναι η χρήση τους για την παραγωγή αυγών, ενώ όταν πάψει να εξυπηρετεί αυτή την ανθρώπινη ανάγκη σφάζεται για να καταναλωθεί η ίδια ως τροφή. Ολοκληρώνοντας, στα παραμύθια «Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια», «Η Κοκκινοσκουφίτσα» και «Τα τρία γουρουνάκια» ενώ εκ πρώτης όψεως υπάρχει αίσιο τέλος, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι το τέλος ήταν καλό για όλους εκτός από τον λύκο. Και στα τρία παραμύθια ο λύκος είναι πονηρός και κακός, έτσι η ιστορία δημιουργεί την αίσθηση ότι μοναδική εξιλέωση είναι η απομάκρυνση ή ακόμη και η θανάτωσή του. Στα δυο πρώτα παραμύθια δεν αναφέρεται ξεκάθαρα αλλά υπάρχουν υπόνοιες ότι ο τρόπος με τον οποίο σταμάτησε τη δράση του στην ιστορία ο λύκος ήταν η θανάτωση. Στο τελευταίο παραμύθι δεν υπάρχει κάποια τέτοια ένδειξη, αλλά είναι γεγονός

ότι η απομάκρυνσή του από τα ζώα-θύματα έγινε με βάνουσο τρόπο. Η συχνότητα που εμφανίζεται ο λύκος ως κακός στα παραμύθια αλλά και η βίαιη αντιμετώπισή του απ' τους υπόλοιπους ήρωες, γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε η εικόνα του ακόμη και σήμερα να προκαλεί φόβο και η δολοφονία του να προκαλεί ικανοποίηση.

3.9.6. Εικονογράφηση

Η εικονογράφηση των παραμυθιών είναι αρκετά παραστατική και με τα φωτεινά της χρώματα αιχμαλωτίζει αμέσως την προσοχή του αναγνώστη. Η επιλογή των εικόνων ήταν κατά κύριο λόγο κάποιες ουδέτερες σκηνές από την κάθε ιστορία και εκτός από το παραμύθι του παπουτσωμένου γάτου που ενέχει μια μικρή μορφή βίας καθώς αναπαριστά τη σκηνή που τρώει τον δράκο-ποντίκι όλες οι άλλες δεν δίνουν καμία τέτοια εντύπωση. Τα περισσότερα πρόσωπα που φαίνονται στις εικόνες είναι χαρούμενα και γαλήνια ενώ σε πολύ λίγες περιπτώσεις βλέπουμε φοβισμένα ή απορημένα πρόσωπα. Μοναδική εξαίρεση είναι η περίπτωση του λύκου ο οποίος σε όλα τα παραμύθια που συμμετέχει η εικόνα του αποτυπώνεται με πονηριά, κακία ή θυμό. Ενώ υπάρχουν και άλλα πρόσωπα που προέβησαν σε ανάρμοστες πράξεις ο λύκος είναι ο μοναδικός πρωταγωνιστής που ήδη από τον τρόπο που παρουσιάζεται στην εικόνα προκαλεί αρνητικά συναισθήματα στον αναγνώστη-δέκτη του παραμυθιού. Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν ακόμη ξεκινήσει κάποιος την ανάγνωση των ιστοριών, μέσω του εξώφυλλου της συλλογής προ ιδεάζεται για τον ρόλο του λύκου σε αυτή. Στο εξώφυλλο χρησιμοποιούνται φωτεινά χρώματα και σχεδόν όλα τα πρόσωπα που υπάρχουν σε αυτό, άνθρωποι και ζώα, είναι χαρούμενα, ανέμελα και χαριτωμένα. Η χρήση χρυσόσκονης στο εξώφυλλο προσθέτει ενδιαφέρον και ίσως λίγη ευχαρίστηση, μέχρι που το βλέμμα εστιάζει στο λύκο που είναι το μοναδικό απωθητικό στοιχείο στις εικόνες. Ακουμπισμένος σε ένα δέντρο με δεμένα χέρια και παρατηρώντας πονηρά την Κοκκινোসκουφίτσα προκαλεί εξ αρχής στον αναγνώστη ένα αίσθημα αντιπάθειας, κάτι που συνεχίζεται και σε όσες ιστορίες είναι πρωταγωνιστής.

4. Συμπεράσματα

Μέσα από τα παραμύθια που μελετήσαμε μπορούμε να διακρίνουμε δυο διαφορετικά είδη προσέγγισης όσον αφορά τα ζώα.

Η πρώτη αφορά τα οικόσιτα ζώα όπως την κότα και το γάιδαρο που εξυπηρετούν άμεσες ανθρώπινες ανάγκες που σχετίζονται με τη διατροφή και τη μετακίνηση αλλά και το σκύλος και τη γάτα που εξυπηρετούν έμμεσες ανάγκες όπως είναι η αντιμετώπιση της μοναξιάς ή ακόμη και η ικανοποίηση του ενστίκτου κυριαρχίας. Όλα τα παραπάνω ζώα όταν πάψουν να εξυπηρετούν τις ανάγκες του ιδιοκτήτη τους αρκετές φορές θανατώνονται ή εγκαταλείπονται χωρίς να υπάρχει καμία επίπτωση.

Η δεύτερη αφορά τα ζώα όπως είναι ο λύκος και η αρκούδα, στα οποία έχει δοθεί ο χαρακτηρισμός «άγρια» επειδή δεν έχει καταφέρει να τα εξημερώσει ο άνθρωπος, ενώ και μόνο αυτή η λέξη προκαλεί αυτόματα φόβο. Μέσα στα λαϊκά παραμύθια αυτά τα άγνωστα για τον άνθρωπο ζώα ενσαρκώνουν συνήθως όλα τα αρνητικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά και η έλλειψη επαφής αλλά και γνώσεων σχετικά με αυτά, οδηγεί στον φόβο και πολλές φορές στην αντιπάθεια προς αυτά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο λύκος ο οποίος και στα τρία παραμύθια που πρωταγωνιστεί, αλλά και σε άλλες λαϊκές ιστορίες κατέχει το ρόλο του κακού ενώ η θανάτωση ή η κακοποίησή του φαίνεται να είναι μονόδρομος και να προκαλεί ικανοποίηση.

Το πρόβλημα που δημιουργείται είναι ότι οι αντιλήψεις που υπάρχουν σε αυτά τα παραμύθια αναπαράγονται και μεταφέρονται από γενιά σε γενιά με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται ως φυσιολογική και να δικαιώνεται η εκμετάλλευση και η κακομεταχείριση κάθε πλάσματος που δεν ανήκει στο ανθρώπινο είδος.

5. Προτάσεις

Τα τελευταία χρόνια γίνεται μια προσπάθεια αλλαγής αυτών των στερεοτύπων στα παραμύθια ενώ αρκετοί συγγραφείς παιδικών παραμυθιών δείχνουν να κατανοούν το πρόβλημα και να ευαισθητοποιούνται σχετικά με αυτό.

Σημαντικό παράδειγμα αποτελεί το βιβλίο «Τα τρία μικρά λυκάκια» του Ευγένιου Τριβιζά στο οποίο αντιστρέφει τους ρόλους του κλασσικού παραμυθιού «Τα τρία γουρουνάκια» και γίνεται μια εξαιρετική προσπάθεια απενοχοποίησης του «κακού» για όλους λύκους.

Ακόμη ένα αξιόλογο παραμύθι του οποίου ο συγγραφέας επιδιώκει να βελτιώσει την κυρίαρχη άποψη σχετικά με το λύκο είναι το «Από το λίγο πριν στο μετά» του Νικόλα Ανδρικόπουλου, το οποίο αποτελεί παραλλαγή του λαϊκού παραμυθιού «Η Κοκκινোসκουφίτσα και ο κακός λύκος» και μας προσφέρει ένα αίσιο τέλος για όλους αλλά και την δυνατότητα να σκεφτούμε ότι ο λύκος ίσως δεν είναι τελικά τόσο κακός όσο νομίζουμε.

Τέλος ένα βιβλίο που αφορά τα ζώα γενικότερα είναι το «Όπως εγώ» της Κρινιώ Παππά, που περιέχει πραγματικές φωτογραφίες ανθρώπων και ζώων και αντιπαραβάλλοντάς τες εξηγεί με τον πιο απλό τρόπο στα παιδιά ότι δεν έχουμε καμία διαφορά από τα ζώα αφού αισθάνονται, παίζουν και τρέφονται ακριβώς όπως και ο άνθρωπος.

Αυτά τα παραμύθια δείχνουν ότι υπάρχουν ευαισθητοποιημένοι άνθρωποι σχετικά με τα ζώα και ότι φυσικά μπορούν να υπάρξουν και περισσότεροι ή και όλοι. Απαραίτητη προϋπόθεση θεωρώ τον εκ νέου προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος με την εισαγωγή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης αλλά και την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών οι οποίοι πρέπει να ενσωματώσουν στις σχολικές βιβλιοθήκες παραμύθια και βιβλία με περιεχόμενο τέτοιο που να προωθεί την αγάπη, την ενσυναίσθηση και τον σεβασμό προς όλα τα πλάσματα του πλανήτη και προς τη φύση.

Παράρτημα

Το βιβλίο της ζούγκλας

Πριν από πολύ καιρό, ο Μπαγκίρα, ο μαύρος πάνθηρας, βρήκε ένα μωρό που είχε εγκαταλειφθεί στη ζούγκλα και το παρέδωσε στη λύκαινα Ράκσα, για να το μεγαλώσει μαζί με τα λυκόπουλά της. Το όνομα που του έδωσαν ήταν Μόγλης.

Ο Μόγλης ζούσε ευτυχισμένος ανάμεσα στα άγρια ζώα, αλλά, καθώς μεγάλωνε, μεγάλωναν ολοένα και οι κίνδυνοι της ζούγκλας που τον απειλούσαν: ο μοχθηρός τίγρης Σιφ Χαν είχε ξαναγυρίσει και ήθελε να εκδικηθεί τους ανθρώπους βλάπτοντας τον Μόγλη. Γι' αυτό ο Μπαγκίρα σκέφτηκε ότι θα ήταν καλύτερα αν επέστρεφε το αγόρι στον πολιτισμό. Έτσι οι δυο τους κίνησαν μαζί για το χωριό των ανθρώπων. Ο Μόγλης όμως δεν ήθελε να αφήσει τη ζούγκλα...

Αποφάσισε, λοιπόν, να μείνει με τον συμπαθητικό τεμπελάκο αρκούδο Μπαλού, που θα του μάθαινε να τραγουδάει, να χορεύει και να ζει ευτυχισμένα. Ωστόσο, σε μια στιγμή απροσεξίας, ο Μόγλης έπεσε θύμα απαγωγής από τον Λούι, τον βασιλιά των μαϊμούδων, που ήθελε να μάθει απ' αυτόν το μυστικό της φωτιάς για να γίνει ισχυρός σαν τους ανθρώπους.

Τελικά, ο Μπαλού και ο Μπαγκίρα πήγαν τον Μόγλη στο χωριό των ανθρώπων και εκεί, μόλις αντίκρισε ένα πανέμορφο κορίτσι, ο Μόγλης άλλαξε γνώμη και αποφάσισε να μείνει και να ζήσει με τους ομοίους του. Κάπου κάπου, όμως, επέστρεφε στη ζούγκλα για να ξανανταμώσει τους παλιούς του φίλους.

Η εξυπνάδα είναι αυτό που κάνει τον άνθρωπο το ισχυρότερο ζώο της φύσης, παρά την κατώτερη σωματική του δύναμη.

Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια

Μια μέρα που η μαμά κασίκα έπρεπε να βγει για ψώνια
είπε στα επτά της κατσικάκια:

– Δε θα αργήσω. Μέχρι να γυρίσω όμως, μην ανοίξετε την πόρτα σε κανέναν!

Εκείνα τής υποσχέθηκαν ότι θα ήταν φρόνιμα και άρχισαν να παίζουν μέσα
στο σπιτάκι τους. Όμως ο πονηρός λύκος, που παραφλούσε
πάντα περιμένοντας μια ευκαιρία να φάει τα τρυφερά
κατσικάκια, τους χτύπησε την πόρτα.

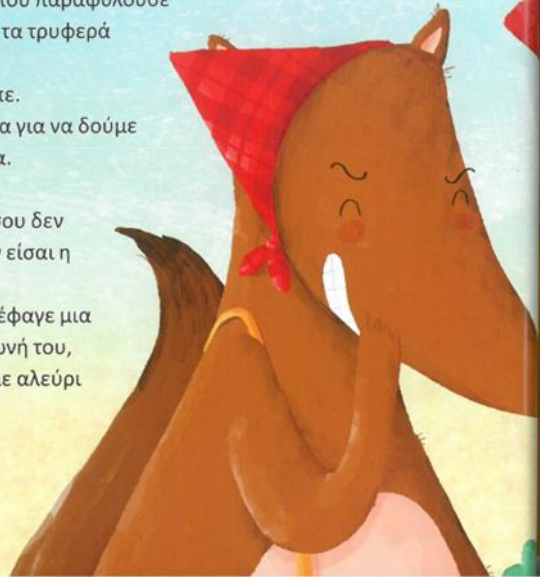
– Ανοίξτε, είμαι η μανούλα σας, τους είπε.

– Πέρα το πόδι σου κάτω από την πόρτα για να δούμε
αν είσαι η μανούλα μας, απάντησαν εκείνα.

Ο λύκος έκανε αυτό που του ζήτησαν.

– Η φωνή σου είναι χοντρή και το πόδι σου δεν
είναι άσπρο, είπαν τότε τα κατσικάκια. Δεν είσαι η
μανούλα μας!

Πήγε τότε ο λύκος στον μύλο και, αφού έφαγε μια
ντουζίνα ωμά αυγά για να γίνει λεπτή η φωνή του,
έχωσε το πόδι του μέσα σε ένα τσουβάλι με αλεύρι
για να γίνει άσπρο και λείο.

Με το κόλπο αυτό ξεγέλασε τα κατσικάκια, που πίστεψαν ότι είχε γυρίσει η μαμά τους και του άνοιξαν ανύποπτα την πόρτα. Έτσι ο λύκος τα καταβρόχθισε ένα ένα, εκτός από το μικρότερο, που πρόλαβε να κρυφτεί μέσα στο ρολόι του τοίχου.

Όταν η μαμά κατσικά γύρισε στο σπίτι, το μικρότερο κατσικάκι τής εξιστόρησε τι είχε συμβεί. Έπειτα οι δυο τους πήγαν στο ποτάμι και είδαν τον λύκο να κοιμάται στην όχθη βαρυστομαχιασμένος. Καθώς κοιμόταν βαθιά, του άνοιξαν την κοιλιά και έβγαλαν έξω τα κατσικάκια. Στη θέση τους έβαλαν μετά μεγάλες πέτρες και του έραψαν την κοιλιά. Όταν ξύπνησε ο λύκος και έσκυψε στο ποτάμι να ξεδιψάσει, από το βάρος έπεσε στο νερό, ενώ στην όχθη η μαμά και τα επτά κατσικάκια της χοροπηδούσαν από τη χαρά τους που είχαν γλιτώσει.

Τα φαινόμενα απατούν, γι' αυτό πρέπει να είμαστε προσεκτικοί και να μην εμπιστευόμαστε εκείνους που δεν αξίζουν την εμπιστοσύνη μας.

Η Κοκκινσκουφίτσα

Η Κοκκινσκουφίτσα ζούσε ευτυχισμένη σε ένα σπιτάκι στην άκρη του δάσους. Μια μέρα η μαμά της την έστειλε να επισκεφτεί τη γιαγιά της, που ήταν άρρωστη, για να της πάει ένα καλαθάκι με ψωμί και γλυκά...

Η μαμά την προειδοποίησε όμως: «Κοκκινσκουφίτσα, μην απομακρυνθείς από το μονοπάτι, γιατί στο δάσος υπάρχουν λύκοι». «Ναι, μαμάκα» απάντησε το κοριτσάκι.

Η Κοκκινσκουφίτσα πήρε το μονοπάτι που της έδειξε η μαμά της και προχωρούσε τραγουδώντας ανέμελα, περιτριγυρισμένη από τα ζώακια του δάσους, όταν έξαφνα... συνάντησε έναν λύκο.

«Για πού το 'βαλες, Κοκκινσκορφίτσα;» τη ρώτησε ο κακός λύκος. «Για το σπίτι της γιαγιάκας μου! Της πηγαίνω ψωμί και γλυκά» αποκρίθηκε η μικρούλα. Ο λύκος, τάχα για να τη βοηθήσει, της έδειξε έναν άλλο δρόμο, που ήταν, όπως της είπε, συντομότερος. Στην πραγματικότητα το έκανε για να πάει εκείνος πρώτος στο σπίτι της γιαγιάς. Έκανε την καημένη τη γριούλα μια χαψιά κι έπειτα φόρεσε τη νυχτικιά της και ξάπλωσε στο κρεβάτι περιμένοντας την εγγονή της.

Όταν έφτασε εκεί η Κοκκινσκορφίτσα, πρόσεξε κάτι πολύ περίεργο. «Τι μεγάλα μάτια που έχεις, γιαγιά!» είπε. «Για να σε βλέπω καλύτερα» απάντησε ο πονηρός λύκος. «Και τι μεγάλα αυτιά που έχεις!» συνέχισε η μικρή. «Για να σ' ακούω καλύτερα» είπε ο λύκος. «Και τι μεγάλο στόμα που έχεις!» «Για να σε φάω!» φώναξε ο λύκος και της όρμησε.

Ευτυχώς, έτυχε να περνάει από εκεί ένας ξυλοκόπος που άκουσε τις φωνές της Κοκκινσκορφίτσας και έτρεξε να τη σώσει. Και ανάγκασε έπειτα τον λύκο να βγάλει από την κοιλιά του τη γιαγιά.

**Τα παιδιά πρέπει να ακούν
τις συμβουλές των γονιών τους
και να μην εμπιστεύονται
ποτέ τους αγνώστους.**

Οι μουσικοί της Βρέμης

Ένας γαϊδαράκος που το είχε σκάσει από το αφεντικό του, επειδή τον κακομεταχειριζόταν, περπατούσε στην εξοχή όταν συνάντησε έναν σκύλο.

«Ο κύριός μου με εγκατέλειψε» του είπε ο σκύλος. Έπιασαν την κουβέντα και ο γάιδαρος του εκμυστηρεύτηκε ότι ήξερε να παίζει φλάουτο και ότι σκεφτόταν να πάει στην πόλη της Βρέμης και να γίνει μουσικός για να βγάλει το ψωμί του. Ο σκύλος ήξερε να παίζει τύμπανο. Έτσι αποφάσισε να πάει μαζί του. Εκεί που πήγαιναν, συνάντησαν έναν γάτο και έναν κόκορα, που τους είχαν παρατήσει κι εκείνους οι ιδιοκτήτες τους. Μιας και ο γάτος ήξερε να παίζει ακορντεόν και ο κόκορας τραγουδούσε πολύ ωραία, οι τέσσερις τους έγιναν φίλοι και αποφάσισαν να πάνε όλοι μαζί στη Βρέμη και να φτιάξουν μια ορχήστρα. Σε λίγο όμως νύχτωσε και, κουρασμένοι και πεινασμένοι, έψαξαν να βρουν ένα μέρος να κοιμηθούν.

Τα τρία γουρουνάκια

Όταν τα τρία παιδάκια της μαμάς γουρουνίτσας μεγάλωσαν, κατάλαβαν ότι δεν μπορούσαν να συνεχίσουν πια να μένουν όλοι μαζί στο ίδιο μικρό σπιτάκι.

Έτσι, αποφάσισαν να φτιάξει το καθένα το δικό του σπιτάκι. Αποχαιρέτησαν, λοιπόν, τη μανούλα τους και άρχισαν να αναζητούν το κατάλληλο μέρος. Ενώ όμως περπατούσαν αμέριμνα στο δάσος, ο κακός λύκος τα παρακολουθούσε κρυμμένος...

Ο μικρότερος αδερφός, που ήταν πολύ τεμπελάκος, έφτιαξε ένα σπιτάκι από άχυρο. Το τελείωσε στο άψε σβήσε και μετά άρχισε να παίζει με τα σκιουράκια.

Το μεσαίο γουρουνάκι, που του άρεσε μόνο να παίζει φλογέρα, έφτιαξε το σπιτάκι του με ξύλα κι έπειτα άρχισε να παίζει μουσική στις πεταλούδες.

Το μεγαλύτερο γουρουνάκι όμως, που ήταν πολύ προνοητικό, έφτιαξε ένα σπιτάκι πολύ γερό, με τούβλα καιτσιμέντο, και επειδή χρειάστηκε καιρό για να το φτιάξει, δεν ευκαιρούσε να παίζει με τα αδερφάκια του.

Ο λύκος πήγε στο σπιτάκι του μικρότερου αδερφού, φύσηξε με δύναμη και το αχυρένιο καλυβάκι διαλύθηκε. Το γουρουνάκι πρόλαβε ευτυχώς να το σκάσει και να τρέξει στο σπιτάκι του μεσαίου αδερφού. Ο λύκος το ακολούθησε, ξαναφύσηξε δυνατά και το ξύλινο σπιτάκι έγινε κομμάτια. Τρομαγμένα τα δύο γουρουνάκια κατέφυγαν στο σπιτάκι του μεγαλύτερου αδερφού τους.

Ο λύκος φύσηξε και ξαναφύσηξε με όλη του τη δύναμη, αλλά δεν μπορούσε να γκρεμίσει τοτσιμεντένιο σπιτάκι. Σκέφτηκε, λοιπόν, να μπει από την καμινάδα, αλλά το έξυπνο γουρουνάκι άναψε αμέσως φωτιά στο τζάκι. Έτσι, όταν κατέβηκε ο λύκος, κάηκε η ουρά του. Ουρλιάζοντας από τον πόνο, έφυγε τρέχοντας για το δάσος και δεν ξαναφάνηκε ποτέ.

Τα γουρουνάκια έμαθαν πια το μάθημά τους και, με τη βοήθεια του μεγάλου τους αδερφού, κατασκεύασαν γερά σπιτάκια κι έζησαν εκεί ήσυχα κι ευτυχισμένα.

**Η προσπάθεια και η σκληρή δουλειά
πάντα αποδίδουν τελικά και
πρέπει να βάζουμε το καθήκον
πάνω από τη διασκέδαση.**

Ο παπουτσωμένος γάτος

Ένας νεαρός μυλωνάς κληρονόμησε από τον πατέρα του μονάχα τον γάτο της οικογένειας...

– Μην ανησυχείς, του είπε ο γάτος. Δώσ' μου ένα ζευγάρι μπότες κι ένα τσουβάλι κι εγώ θα σου φέρω πλούτη που δε φαντάζεσαι.

Μην έχοντας τίποτα να χάσει, ο μυλωνάς έδωσε στον γάτο αυτά που ζήτησε. Ο γάτος πήγε στο δάσος για κυνήγι κι έπιασε έναν λαγό. Παρουσιάστηκε έπειτα στον βασιλιά και του τον πρόσφερε λέγοντας:

– Αυτό είναι ένα δώρο από τον κύριό μου, τον μαρκήσιο του Καραμπά.

Ακολούθησαν κι άλλα δώρα, πάντα τάχα από τον μαρκήσιο, ώσπου μια μέρα ο γάτος είπε στον αφέντη του να γδυθεί και να πέσει σε μια λίμνη. Λίγο αργότερα, πέρασε από εκεί η βασιλική άμαξα.

– Βοήθεια, βοήθεια! φώναξε ο γάτος. Λήστεψαν τον κύριό μου, τον μαρκήσιο του Καραμπά!

Ο βασιλιάς πρόσταξε τους άντρες του να βοηθήσουν τον νεαρό ευγενή που του είχε κάνει τόσα δώρα. Όταν τον έβγαλαν από το νερό, τον έντυσαν με πλούσια ρούχα και ο βασιλιάς τον κάλεσε στην άμαξά του, όπου ήταν και η κόρη του.

Ο γάτος, τρέχοντας πιο γρήγορα από τη βασιλική άμαξα, πήγε στο κάστρο ενός δράκου που είχε την ικανότητα να μεταμορφώνεται σε όποιο πλάσμα ήθελε. Ο παμπόνηρος γάτος έθιξε τον εγωισμό του, λέγοντάς του ότι δεν πίστευε πως ένας τόσο μεγάλος δράκος θα μπορούσε να μεταμορφωθεί σε ένα ζωάκι τόσο μικρό όσο ένα ποντίκι. Ο δράκος, για να του αποδείξει ότι μπορούσε, μεταμορφώθηκε σε ποντίκι και ο γάτος τον έκανε μια μπουκιά.

Όταν η άμαξα του βασιλιά περνούσε από το κάστρο, ο γάτος βγήκε να τους υποδεχτεί λέγοντάς τους ότι αυτό ήταν το κάστρο του μαρκήσιου του Καραμπά. Και ο βασιλιάς, σίγουρος ότι ο νέος αυτός ήταν ένας πλούσιος αριστοκράτης, του έδωσε το χέρι της κόρης του. Και όλα αυτά χάρη σε έναν τετραπέρατο γάτο!

Η Χρυσομαλλούσα

Στην καρδιά ενός δάσους ζούσε μια αρκουδοοικογένεια:
ο μπαμπάς αρκούδος, η μαμά αρκούδα και το αρκουδάκι τους.
Μια μέρα, η μαμά αρκούδα έφτιαξε μια πεντανόστιμη σούπα, αλλά επειδή
έκαιγε πολύ, οι τρεις τους πήγαν μια βόλτα μέχρι να κρυώσει.

Την ώρα που έλειπαν, πέρασε από εκεί ένα κοριτσάκι με ξανθές μπούκλες
που το έλεγαν Χρυσομαλλούσα και, βλέποντας την πόρτα ανοιχτή, μπήκε
στο σπιτάκι τους.

Πώς μοσχομύριζε η σούπα! Η μικρή δοκίμασε πρώτα από το
μεγάλο πιάτο του μπαμπά αρκούδου, αλλά η σούπα ήταν
πολύ καυτή και την άφησε. Δοκίμασε έπειτα από το με-
σαίο πιάτο, που ήταν της μαμάς αρκούδας, αλλά και η
δική της σούπα έκαιγε. Τέλος δοκίμασε μια κουταλιά
από το πιατάκι που ανήκε στο αρκουδάκι και ήταν
θαύμα. Έτσι το άδειασε όλο!

Μετά το φαγητό κάθισε στη μεγάλη πολυ-
θρόνα του μπαμπά αρκούδου, αλλά ήταν πολύ
σκληρή. Ύστερα κάθισε στην πολυθρόνα της μα-
μάς αρκούδας, αλλά βούλιαζε πολύ. Τέλος κάθι-
σε στην πιο μικρή πολυθρόνα, που ανήκε στο αρ-
κουδάκι. Τι ωραία που ήταν! Άρχισε τότε να
τραμπαλίζεται τόσο δυνατά, που άθελά της την
έσπασε.

Ανέβηκε κατόπιν στην κρεβατοκάμαρα. Ξάπλωσε πρώτα στο πιο μεγάλο κρεβάτι, μα ήταν άβολο. Δοκίμασε μετά το μεσαίο, μα ούτε εκείνο τη βόλευε. Μα όταν ξάπλωσε στο μικρότερο κρεβατάκι, το βρήκε τόσο αναπαυτικό, που την πήρε ο ύπνος.

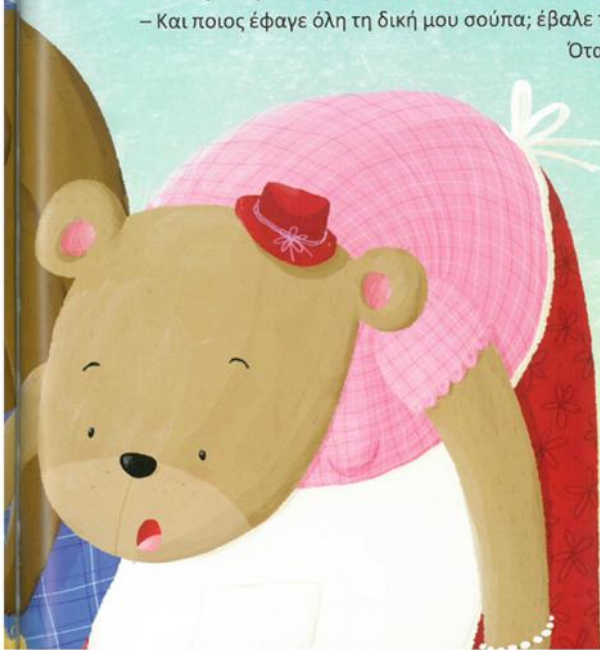
Λίγο αργότερα επέστρεψαν οι τρεις αρκούδες.

– Ποιος δοκίμασε τη σούπα μας; φώναξαν οι γονείς.

– Και ποιος έφαγε όλη τη δική μου σούπα; έβαλε τα κλάματα το αρκουδάκι.

Όταν ανέβηκαν στην κρεβατοκάμαρα και είδαν ένα κοριτσάκι να κοιμάται, το βρήκαν τόσο όμορφο, που ξέχασαν μεμιάς τον θυμό τους κι έμειναν να το κοιτάζουν με θαυμασμό. Όμως όταν ξύπνησε η Χρυσομαλούσα, τρόμαξε τόσο βλέποντας γύρω της τρεις πελώριες αρκούδες, που το έβαλε στα πόδια και δε σταμάτησε να τρέχει παρά μόνο όταν έφτασε στο σπίτι της...

Όποιος παίρνει κάτι
που δεν του ανήκει

Η κότα με τα χρυσά αυγά

Σε μια θλιβερή καλύβα ζούσε ένας πάμφτωχος άνθρωπος. Δεν μπορούσε να προστατευτεί από το κρύο και αντί για έπιπλα είχε μονάχα ένα αχυρένιο στρώμα και μια κουρελιασμένη κουβέρτα για να κοιμάται. Δεν είχε ούτε ζωντανά ούτε περιβόλι και ζούσε τρώγοντας ρίζες και φρούτα του δάσους.

Ένα βράδυ που δεν είχε τίποτα να φάει και τουρτούριζε από το κρύο στο στρώμα του, ένας γέροντας χτύπησε την πόρτα του και του ζήτησε φιλοξενία. Ο άντρας τον δέχτηκε στο φτωχικό του και ο γέρος, από ευγνωμοσύνη, του χάρισε μια κότα.

– Αυτή η κότα θα σου δώσει πολλές χαρές, επειδή γεννάει ένα αυγό κάθε μέρα, του είπε. Έπειτα έφυγε.

Πράγματι, την επομένη η κότα είχε γεννήσει ένα αυγό, που δεν ήταν διόλου συνηθισμένο όμως, αφού ήταν από απόφιο χρυσάφι!

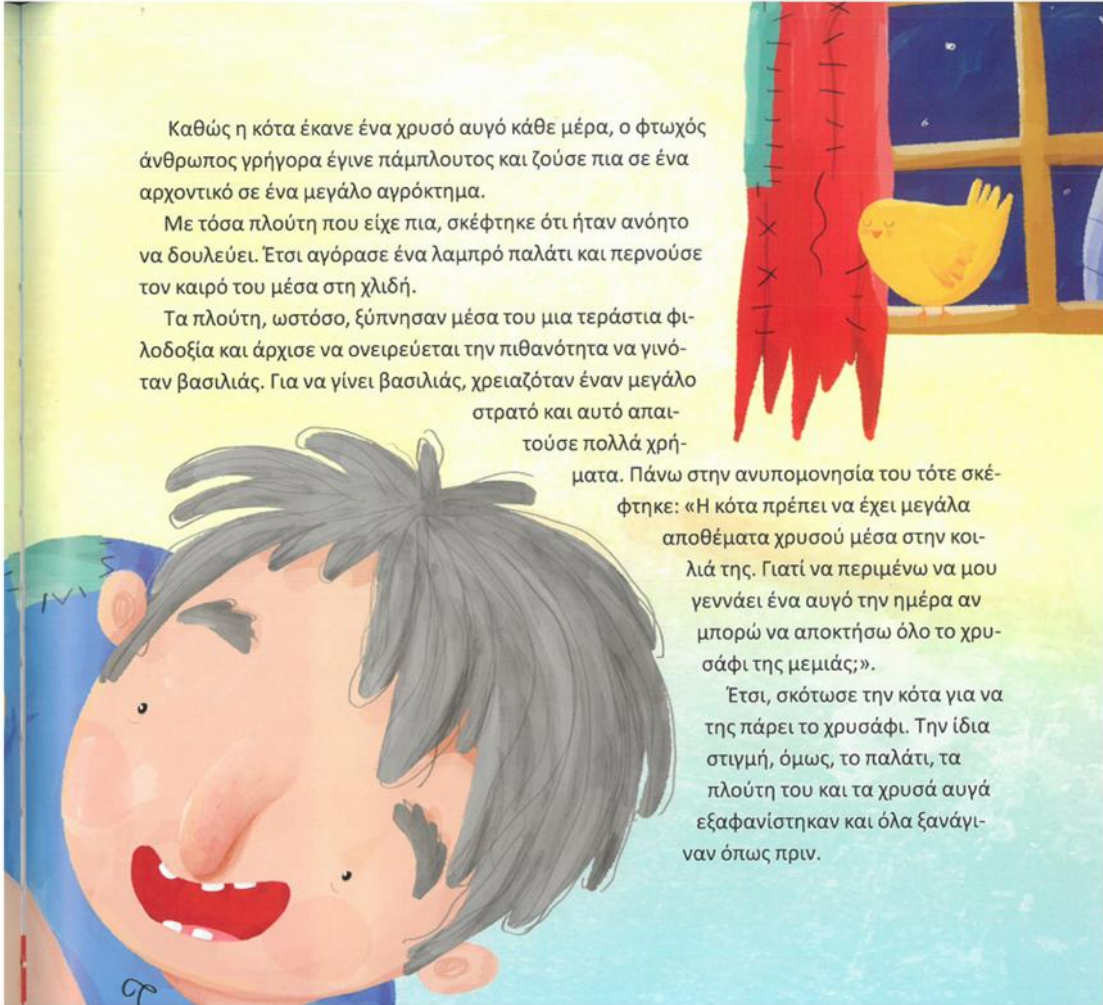
Καθώς η κότα έκανε ένα χρυσό αυγό κάθε μέρα, ο φτωχός άνθρωπος γρήγορα έγινε πάμπλουτος και ζούσε πια σε ένα αρχοντικό σε ένα μεγάλο αγρόκτημα.

Με τόσα πλούτη που είχε πια, σκέφτηκε ότι ήταν ανόητο να δουλεύει. Έτσι αγόρασε ένα λαμπρό παλάτι και περνούσε τον καιρό του μέσα στη χλιδή.

Τα πλούτη, ωστόσο, ξύπνησαν μέσα του μια τεράστια φιλοδοξία και άρχισε να ονειρεύεται την πιθανότητα να γινόταν βασιλιάς. Για να γίνει βασιλιάς, χρειαζόταν έναν μεγάλο στρατό και αυτό απαιτούσε πολλά χρή-

ματα. Πάνω στην ανυπομονησία του τότε σκέφτηκε: «Η κότα πρέπει να έχει μεγάλα αποθέματα χρυσού μέσα στην κοιλιά της. Γιατί να περιμένω να μου γεννάει ένα αυγό την ημέρα αν μπορώ να αποκτήσω όλο το χρυσάφι της μεμιάς;».

Έτσι, σκότωσε την κότα για να της πάρει το χρυσάφι. Την ίδια στιγμή, όμως, το παλάτι, τα πλούτη του και τα χρυσά αυγά εξαφανίστηκαν και όλα ξανάγιναν όπως πριν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Brumann, C.: Writing for culture: Why a successful concept should not be discarded [and comments and reply]. *Current Anthropology* 40 (1999)

Γάκη, Παναγιώτα «Μύθοι και Παραδόσεις στην Προσχολική Εκπαίδευση-Παραγωγή διδακτικού υλικού σχετικά με το Περιβάλλον», Διπλωματική εργασία Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/50664/19521.pdf?sequence=1> Δημητριάδου,

Δημητριάδου Αναστασία «Η μορφή των ζώων στα παραμύθια και η χρήση τους στη μαθησιακή διαδικασία στην προσχολική εκπαίδευση», Πτυχιακή εργασία, Φλώρινα 2021 <https://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/2221/Anastasia%20Dimitriadou%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Donaldson Sue, Kymlicka Will. Ζωόπολις: Μια Πολιτική θεωρία για τα Δικαιώματα των Ζώων. Μετάφραση: Γρηγόρης Μολύβας. Αθήνα: Πόλις, 2021.

Feldman, Robert S. Εξελικτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη, τόμος πρώτος. Μετάφραση: Ζωή Αντωνοπούλου, Επιστημονική Επιμέλεια: Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης. Αθήνα: Gutenberg, 2009.

Harris, M.: Culture, people, nature: An introduction to general anthropology. New York: Thomas Y. Crowell (1975)

Ίσαρη, Φ., Πουρκός Μ. «Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας- Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση», Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015

Θεωodoroπούλου, Έλενα. Φιλοσοφία της Παιδείας: λόγοι, όψεις, διαδρομές. Αθήνα: Πεδίο, 2010.

Κανατσούλη, Μένη. Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2007.

Καραγεωργάκης, Σταύρος. Περιβαλλοντική Φιλοσοφία και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αθήνα: Ευτοπία, 2016

Keesing, R.M.: Cultural anthropology: A contemporary perspective. Holt, Rinehart and Winston (1981)

Λυδάκη, Άννα-επιμέλεια. Ο άνθρωπος και τα άλλα ζώα. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2019

Linton, R.: The study of man: An introduction. New York: D. Appleton-Century (1936)

Mead: Cooperation and Competition Among Primitive Peoples. Transaction Publishers (2002)

Νόβα- Καλτσούνη, Χριστίνα. Κοινωνικοποίηση: Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου. Αθήνα: Gutenberg, 1994.

Πανταζής, Βασίλειος Ε.. Ανθρωπολογική- Παιδαγωγική Θεώρηση της Επικοινωνίας στο έργο του Παπαδιαμάντη. Αθήνα: Σαριπόλειο Ίδρυμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 2010

Παπαβασιλείου, Βασίλης. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στις επιστήμες της αγωγής. Αθήνα: Πεδίο, 2011.

Παπαδάτος, Γιάννης. Παιδικό βιβλίο και φιλαναγνωσία. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2009.

Patterson, Charles. Αιώνια Τρεμπλίνκα. Μετάφραση: Κώστας Αλεξίου. Αθήνα: Κυανανυγή, 2020.

Σακελλαρίου, Χάρης. Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας ελληνική και παγκόσμια. Αθήνα: Φιλιππότη, 1991

Singer, Peter. Η Απελευθέρωση των Ζώων. Μετάφραση-επιμέλεια: Σταύρος Καραγεωργάκης. Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη, 2018

Σταμάτης, Παναγιώτης Ι. Παιδαγωγική Επικοινωνία στην Προσχολική και Πρωτοσχολική Εκπαίδευση. Αθήνα: διάδραση, 2011.

Tylor, E.B.: Primitive culture. London: J. Murray (1871)

Χαζίρογλου, Λεωνίδα. Δικαιώματα των Ζώων και Ηθική: Θεωρίες και Πράξη. Αθήνα: Άπαρσις, 2018.

Χατζηγεωργίου, Γιάννης. Πρόταση για ένα Σύγχρονο Αναλυτικό Πρόγραμμα: Μια ολιστική-οικολογική προοπτική. Αθήνα: Ατραπός, 2003.